

MAKROLINGVISTICKÉ FAKTORY ČLENU

Tato kapitola bude věnována sémanticko-pragmatickým aspektům použití členu v evropské portugalštině. Do rámce zkoumání stylistických hodnot členu ji řadíme proto, že stylistika má jak se sémantikou, tak pragmatikou několik styčných bodů: se sémantikou ten, že i jejím předmětem je uplatnění výrazové variability při vyjadřování vztahů mezi textovými jednotkami (zde budeme hovořit o jednotlivých determinačních procesech, které člen vyjadřuje v závislosti na sémantických vlastnostech substantiva), a s pragmatikou ten, že se zabývá výběrem pro styl relevantních prostředků (v našem případě výběrem jednotlivých typů členu), který je vázán na takové pragmatické hodnoty, jako jsou situace a typ jednání, účinky a záměry mluvčího (někdy se hovoří o pragmatické stylistice).

K použití termínu „sémanticko-pragmatické aspekty použití členu“ nás inspirovala *Gramática da Língua Portuguesa*. Domníváme se, že vystihuje zcela přesně zaměření této kapitoly: vyhledávání pragmatických funkcí, které člen plní v rámci sémantických (determinačních) procesů.

Řada autorů však jednoznačně hovoří o sémantice a pragmatice jako o dvou samostatných přístupech: pragmatika zkoumá ty aspekty významu, které nejsou předmětem studia sémantiky. Zatímco sémantika se zaměřuje na významy vět (v rámci zkoumání členu jde o propoziční obsahy dané determinací), pragmatika se zabývá významem konkrétních realizací výpovědí (v rámci zkoumání členu pak hovoříme o různě stylisticky zabarvených významech), staví do popředí například studium deixe, implikatur a presupozic a s nimi do jisté míry spojené typy kontextů, aktuální větné členění či funkční perspektivu výpovědi, prioritizaci, fokusaci, preference, záměry účastníků, strategie sdělení, funkce výpovědí, časové a situační pragmatické inference (paměť, zkušenost, znalost světa společná účastníkům, emocionálnost). V rámci zkoumání použití, hodnot a funkcí členu nám však tyto dvě disciplíny ve vzájemném propojení nabízejí jedno z možných řešení otázky použití členu, spočívající ve zkoumání záměrů mluvčího promítajících se do preferencí použití jednotlivých tvarů členu (vyjadřujících sémantickou kategorii determinace) na základě situace, protože ta

„pro lingvistickou pragmatiku je klíčovým pojmem, je zdrojem všech ‚pragmatických významů‘. Jazyka užíváme v různých situacích; jako uživatelé jsme součástí situace a zároveň jsme

jí ovlivňování; pro náš úspěch při dorozumívání je rozhodující, zda jsme zvolili vhodný, situačně adekvátní způsob vyjádření; na základě situačních faktorů ani nemusíme některé významy explicitně vyjadřovat“¹.

4.1 Použití členu z hlediska typu kontextu

Typ kontextu je úzce spjat s determinačními procesy, v podstatě nelze tyto dva faktory mající vliv na použití členu od sebe oddělit, oba se totiž paralelně podílejí na správné interpretaci významu podstatného jména. Důvod, proč však v naší práci typy kontextu oddělujeme od determinačních procesů je ten, že se jedná o komplexnější problematiku, kterou je nezbytné do analýzy členu zařadit. Gramatiky portugalského jazyka se zabývají často pouze determinačními procesy a málokdy připomínají důležitost kontextu. V rámci determinačních procesů však mohou nastat situace rozdílné a bude to právě kontext, který rozhodne o správném použití členu.

Většinou se setkáváme s dělením kontextu na dva základní typy: mimojazykový a jazykový – „contexto extralinguístico e linguístico.“² Jazykový kontext pak zahrnuje vše, co je řečeno před textem či následně za ním. V tomto případě mluvíme o dvou funkcích členu: 1. funkce neurčitého členu spočívající v uvedení substantiva do posluchačova podvědomí, 2. funkce určitého členu identifikovat již známého referenta vyjádřeného v textu před identifikovaným substantivem. Člen se může vztahovat k substantivu anaforicky nebo kataforicky (viz níže, s.65-66):

*Hoje vi um homem e uma mulher. A mulher e o homem estavam a descer a rampa.
(Dnes jsem viděl jednoho muže a jednu ženu. Ta žena a ten muž scházeli dolů ulicí.)*

Mimojazykový kontext pak může být dále dělen na kontext fyzický, empirický, přírodní, významový, historický a kulturní.³

Fyzický kontext zahrnuje všechny znaky vnímatelné smyslovými orgány sluchem, zrakem, hmatem, čichem a chutí.

Fecha a janela! (Zavři okno!)

Okno představuje realitu nám známou a fyzicky identifikovatelnou přímo v daném prostředí, proto v takovém případě použijeme členu určitého ve funkci identifikační.

Empirický kontext poukazuje na takovou mimojazykovou skutečnost, která sice není vnímatelná smyslovými orgány, avšak existuje v podvědomí posluchače a mluvčího na daném místě a v daném čase.

Já veio a mãe? (Už přišla matka?)

1 Hofmanová, Jana (1997:96).

2 Coseriu, Eugeniu (1973:282-323).

3 Tamtéž.

Opět je v těchto případech použito určitého členu, neboť předpokládáme, že nejde o osobu nám ani posluchači cizí, ale známou.

Přírodní kontext pak zahrnuje všechny empirické kontexty, které jsou známy všem účastníkům komunikace, nehledě na čas a místo promluvy. Jde o všeobecný přehled a znalosti, které se neodvíjí od daného místa a času

O mundo é simplesmente assim. (Svět je prostě takový.)

Významový kontext je takový, od něhož se odvíjí význam substantiva. Následující věta má význam nejen pohybu, ale také význam obrazný:

Meteu a cabeça na areia. (Zahrabal hlavu do písku. Schoval se.)

Historický kontext a kulturní kontext pak představují takové historické a kulturní znalosti, které by měli mít účastníci dialogu na stejné úrovni, tak aby mezi nimi komunikace o daném historickém a kulturním tématu byla úspěšná.

M. H. de Moura Nevesová hovoří v *Guia de Uso do Português* v rámci kontextů ovlivňující úzus členu o tzv. „sintagmas referencias no contexto extralinguístico“ (referenční syntagma v mimojazykovém kontextu), „sintagmas referenciais no contexto linguístico“ (referenční syntagma v jazykovém kontextu) a „sintagmas referenciais genéricos“⁴ (referenční syntagma obecné), tedy dělí syntagmata obdobně jako E. Coseriu, a to podle kritéria mimojazykového či jazykového kontextu.

Mimojazykový kontext (zvaný také exofora či situační reference) pak M. H. de Moura Neves dělí na přímý, kdy mluvčí hovoří o skutečnosti přítomné v komunikační situaci, a nepřímý, kdy se hovoří o skutečnosti známé oběma účastníkům dialogu, přestože tato skutečnost není přítomná v komunikační situaci.

Přímý kontext:

A égua tem arreios? – perguntou à criada. (Neves, 2003: 391)
(Má ta klisna postroj? – zeptala se služky.)

Nepřímý kontext:

O jantar de ontem no restaurante me trouxe recordações do nosso namoro, da época em que você escreveu Hortênsia. (nepřímý kontext). (Neves, 2003: 391)
(Včerejší večeře v té restauraci mi připoměla dobu, kdy jsme spolu chodili, kdy jste napsal Hortenzii.)

Jazykový kontext (zvaný také endofora či textová reference) je pak patrný přímo z textu a je možné jej rozdělit na anaforu a kataforu. V případě anafory hovoříme o přímém a nepřímém (asociujícím) vztahu k předchozí části textu, v případě katafory o vztahu k následující části textu:

Přímá anafora:

⁴ Neves, Maria Helena de Moura (2003:391).

Os três homens avançam com cautela. O homem I traz alguns fuzis enrolados em sacos de aniagem. (Neves, 2003: 391)
 (Ti tři muži kráčí opatrně kupředu. První muž má několik pušek zabalených do jutových pytlů.)

Nepřímá asociující anafora:

Um concerto a quatro mãos só funciona quando o roteirista e diretor tocam a mesma melodia. (Neves; 2003: 391)
 (Koncert pro čtyři ruce má úspěch pouze tehdy, když scénárista a dirigent hrají stejnou melodii.)

Katafora:

O dinheiro é todo meu, que ela robou. (Neves; 2003:391)
 (Ty peníze jsou všechny moje, co ona ukradla.)

Referenční syntagmata obecná pak poukazují na skutečnost obecně známou.

A abelha também é usada na homeopatia. (Včela je také používána v homeopatické léčbě.)

V současné lingvistické pragmatice je však používané členění kontextu na tři druhy⁵, a to verbální kontext bezprostřední (zvaný také kontext textový či ko-text) zahrnující souvislosti uvnitř právě realizovaného textu (a návaznosti na dosud realizovanou část textu, ale vyplývající i z anticipací dalších částí), kontext situační (zvaný kontext) zahrnující všechny informace odvoditelné z dané situace, ze vztahů mezi partnery, stupně jejich vzájemného poznání, ze znalostí a zkušeností, z komunikační kompetence, komunikačního kanálu, času a prostoru, apod, a kontext sociokulturní (zvaný také makrokontext) zahrnující všechny společenské a kulturní informace podmiňující jazykové vyjádření a jeho vhodnost vůči situačním podmínkám.

4.2 Člen jako sémantický operátor determinačních procesů

V jednotlivých kontextech pak člen plní mimo jiné také funkci sémantického operátora determinačních procesů, které jsou chápány, jak již bylo řečeno, v některých portugalských pracích jako pragmaticko-sémantická složka⁶, jindy pouze jako sémantický aspekt portugalské gramatiky.⁷ Oba názvy však vystihují způsob, kterým se člen podílí na aktualizaci či determinaci podstatného jména. Determinantem však nemusí být pouze člen, ale také jiné specifikátory předcházející jádro nominálního syntagmatu, například kromě členu mohou tuto funkci plnit také přívlastňovací a ukazovací zájmena. V této části prá-

5 Reyes, Graciela (1996).

6 Gramática da Língua Portuguesa (1989).Dále jen GLP (1989).

7 Gramática da Língua Portuguesa (1989).Dále jen GLP (2003).

ce se budeme mimo jiné snažit najít možné pragmaticko-stylistické a významové vztahy mezi těmito determinanty ve vybraných jazykových kontextech.

Různorodost determinačních procesů, na nichž se člen podílí, je patrná ze srovnání následujících tří vět:

1. *O miúdo deixou de chorar. (Chlapec přestal plakat.)*
2. *O homem não é o mesmo que dizer herói nem santo. (Člověk není hrdina ani svatý. Volně přeloženo: Nikdo není svatý.)*
3. *O Português é um espírito muito emocional. (Portugalci jsou velmi citliví.)*

Na paradigmatické ose lze na příkladech demonstrovat několik polyvalentních významů, které izolovaný člen může v závislosti na syntagmatické ose (lexikální kompatibilitě) vyjádřit. Jde o význam individualizační v prvním případě, kdy je chlapec bytost definovatelná všemi participienty. Ve druhém případě vyjadřuje determinant význam obecný, tedy referenční hodnotou je vše, co v mimojazykové skutečnosti lze přiřadit pojmu člověk, a ve třetím případě pak jde o abstrakci určité skupiny lidí, kteří mají společnou vlastnost, a tou je portugalská národnost.

Funkce členu ve výše zmíněných příkladech souvisí s typem reference (odkazování daného pojmenování k mimojazykové realitě): u reference individuální signalizují formy um/uma, o/a většinou determinovanost v obvyklém slova smyslu, tj. um/uma nedeterminované / neurčité substantivní pojmenování (= kontextově nezapojené): o/a determinované / určité substantivní pojmenování (= kontextově zapojené). Je-li však například reference generická (odkazující k třídě objektů), pak se funkční opozice „indeterminovanost“ „determinovanost“ zcela ruší a vzniká opozice pragmatická/stylistická, kdy by se dalo říci, že jedna forma může být stylisticky neutrální, druhá forma příznaková. To, jaký člen je příznakový či nepříznanový se odvíjí od více faktorů (například ze syntaktického a sémantického zařazení substantiva). Například ve větě: *O cão é amigo do homem.* – (Pes je přítel člověka.) je forma *o* bezpříznaková. Ve větě: *Ele é o cão.* (Je to výjimečný pes. Je to ten pes.) je však příznaková. Forma *um/uma* může také implikovat příznak hodnotící (valorativní): *(Um cão há de ser bom guardião.* – Dobrý pes má být dobrým hlídačem.) Z toho plyne, že názvy jako „člen určitý“, „člen neurčitý“ jsou konvenční a nevystihují (ani nemohou vystihovat) všechny funkce členu. Neexistuje studie, která by nám však nabídla přehled těchto pragmaticko-stylistických interpretací členu. Proto naším cílem bude takové pragmaticko-stylistické složky vyhledat, a to v rámci již konvenčně daných determinačních procesů a tím se pokusíme o doplnění problematiky determinace v portugalské gramatice. Determinační procesy jsou v gramatikách sice nazvány různě, ale pojednáno je o nich stejným způsobem.

V *Gramática da Língua Portuguesa* (1989)– (dále GLP;1989) nacházíme následující terminologii:

1. determinační proces individualizace (*operação de individuação*),
2. determinační proces neidentifikovaných singulárních částí (*operações de extracção de partes singulares não identificadas*),
3. determinační proces plurálních částí (*operações de extracção de partes plurais*),
4. determinační proces vyjadřující ucelený význam (*operações sobre conjuntos encardos na sua totalidade*),

5. determinační proces vyjadřující hromadný význam (operações sobre conjuntos encarados colectivamente),
6. determinace negativní (operações sobre o conjunto vazio),
7. determinační proces spojený s látkovými podstatnými jmény (operações sobre massivos).

Gramática da língua Portuguesa (2003) –dále GLP (2003) dělí také determinaci na sedm základních determinačních procesů, avšak nazývá je jiným jménem:

1. determinační proces individualizace (operações de definitização),
2. determinační proces neurčitosti (operações com indefinidos),
3. determinační proces pluralizační (operações de pluralização),
4. determinační proces univerzálnosti (operações de quantificação universal),
5. determinační proces spojený s hromadným významem (operações sobre conjuntos encarados colectivamente),
6. determinační proces negativní kvantifikace (operações de quantificação negativa),
7. determinační proces nepočitatelnosti (operações sobre não contáveis).

Rozličné názvy těchto procesů však nereflektují jejich různorodou interpretaci. Ta je naprosto stejná v obou gramatikách, a protože jsme nenalezli žádné vysvětlení o úpravách termínů, pak se můžeme jen domnívat, že terminologický aparát není v portugalské lingvistice příliš stabilní. Abychom však nebyli v rozporu s moderními tendencemi portugalské současné lingvistiky, budeme dále používat terminologii používanou v posledním vydání gramatiky.

4.2.1 Determinační proces individualizace

Determinační proces individualizace zvané „operações de definitização“ je procesem, který implikuje určitost a individualitu významu nominální části. Ta je jednoznačně identifikovatelná emisorem i recipientem. Individualizace vyplývá například z použití vlastních jmen, osobních zájmen, ukazovacích zájmen, přivlastňovacích zájmen a určitého členu, což jsou jazykové prostředky, které sémanticky vyjadřují individualitu existence, a to v rámci všech zmíněných kontextů. Ukazovací zájmena navíc nejenže vyjadřují jednoznačnost designátu, ale také mohou časově i místně daný designát lokalizovat.

Člen se tak v rámci individualizace může spolupodílet na vytvoření dvou možných významů nominální části – jde o význam identifikační a atributivní. V obou případech však tvoří součást „určitých deskripcí“, které *Gramática da Língua Portuguesa* (2003) nazývá „descrições definidas“, v nichž lze vycházet buď z určitého, konkrétního referentu, nazývaného „leitura referencial“, nebo z atributivního (přívlastkového) referentu „leitura atributiva“.

V případě konkrétního referentu platí:

„...quando usadas referencialmente, as descrições definidas seleccionam, sobre o conjunto definido intensionalmente pela propriedade „ser x“... a parte singular única e determinada

que constitui o referente do discurso: por isso, uma das características do uso referencial das descrições definidas é pressuposição da existência do designado.⁸

[Pokud jsou tyto determinační významy použity referenčně, pak je ze souboru intenzionálně definovaného vlastností „být x“ vybrán pouze jediný determinovaný prvek, který v diskurzu představuje konkrétního referenta: proto jednou z vlastností referenčního užití determinovaných slov je předpoklad existence daného designátu.]

V opačném případě, kdy lze popřít existenci referenta, determinant použitý v rámci tohoto determinačního procesu vyjadřuje „atributivní význam“ syntagmatu (zvaný „leitura atributiva“), jehož referentem může být také taková mimojazyková skutečnost, která teprve bude odpovídat určité vlastnosti vyjádřené většinou vedlejší větou adjektivní. Předpoklad existence referenta není tedy nutný.

„Ela(a leitura atributiva) define intencionalmente um dado conjunto e indica que, se esse conjunto não for vazio, o discurso tem como referente o indivíduo, que satisfaça as propriedades expressas pela descrição definida. Neste caso, não está envolvida pressuposição de existência do possível referente...“⁹

[Atributivní význam intenzionálně definuje daný soubor a indikuje, že pokud tato kategorie nebude prázdná, pak referentem diskurzu bude jedinec, který teprve uspokojí vlastnosti vyjádřené v „určité deskripci.“ V tomto případě pak není presupozice existence možného referenta nutná.]

Pro srovnání těchto dvou významů nominální části věty, na nichž se podílí člen, uvádí obě dvě gramatiky (1989 a 2003) obdobné příklady:

Referenční význam daný kataforou. Existenci referenta nelze popřít:

O livro que andavas a ler está em cima da mesa. (Kniha, kterou jsi četl, je na stole.)

**O livro que andavas a ler/esse livro não existe.¹⁰ (Kniha, kterou jsi četl /ta kniha neexistuje.)*

Atributivní význam daný také kataforou. Existenci referenta popřít lze:

A pessoa que consiga descobrir a solução deste enigma é um génio.

(Ten, kdo dokáže najít klíč k této záhadě, je génius.)

A pessoa que consiga descobrir a solução deste enigma é um génio: duvido que até exista tal pessoa.¹¹

(Ten, kdo dokáže najít klíč k této záhadě, je génius, ale pochybuji, že takový člověk existuje.)

8 GLP (2003:223).

9 GLP (2003:224).

10 GLP (2003:223).

11 GLP (2003:224).

4.2.2 Determinační proces neurčitosti

Tento proces determinace lze nalézt pod dvěma synonymními názvy „Operações com indefinidos“ (determinační proces s neurčitými specifikátory) a „Operações de extracção de partes singulares não identificadas“ (determinace neurčitých singulárních částí). Význam tohoto determinačního procesu spočívá v tom, že nominální část, pokud je identifikovatelná, tak pouze emitorem, ne však recipientem. Typické je pro tuto determinaci použití členu neurčitého, který se spolupodílí společně s podstatným jménem na vytvoření dvou druhů významů: tzv. významu specifického (*leitura específica*) a významu nespecifického (či intenzionálního) (*leitura não específica* či *leitura intensional*). Neurčitý člen v rámci procesu specifické determinace naznačuje existenci reálného prvku, kterou nelze popřít, a v rámci nespecifické determinace pak může vyjádřit možnou existenci i neexistenci referenta.

Obě gramatiky uvádí pro srovnání těchto dvou významů následující příklady

1. *Comprei um disco de Reggiani.* (Koupil jsem si desku Reggianiho.)
2. *Quero viver numa casa de sótão.* (Chci žít v domku s podkrovím.)

V prvním případě jde tedy o specifický význam nominální části, jejíž existenci nelze popřít, ve druhém případě pak její existenci popřít lze:

1. *Comprei um disco de Reggiani.* (Koupil jsem si desku Reggianiho.)

**Mas esse disco não existe.* (Ale ta deska neexistuje.)

2. *Quero viver numa casa de sótão mas se calhar não encontro nenhuma que esteja para alugar.*
(Chci žít v domku s podkrovím, ale možná žádný takový k pronájmu nenajdu.)

Zatímco v prvním případě je neurčitý člen kompatibilní s neurčitém zájmenem „certo“ „determinado“ (určitý, jistý), ve druhém případě takové spojení možné není. Spojení neurčitého členu s neurčitém zájmenem „certo“ může naznačovat mimo jiné také to, že nominální část je identifikovatelná emitorem, avšak ne recipientem. Jsou však situace, kdy také recipient je schopen identifikovat daný referent bez vědomí emitora.

- A. *Comprei um disco de Reggiani.* (Koupil jsem si desku Reggianiho.)

B. *Ah, eu sei, é o disco que está em cima da mesa, não é?*
(Ach, ano, je to ta deska, která leží na stole, že ano?)

V případě, že jde o determinaci nespecifickou či intenzionální, nelze kombinaci neurčitého členu s neurčitém zájmenem „certo“ (jistý) použít. Pakliže bychom neurčitého zájmena použili, nespecifická determinace by se změnila ve specifickou:

Queria viver numa (determinada, certa) casa com sótão.
(Přál bych si bydlet v určitém / jistém domku s podkrovím.)

Zde neurčité zájmeno poukazuje na existenci určitého domu s podkrovím, kterou ne-
lze popřít. Nebyla by tedy logická konstrukce:

*Queria viver numa determinada /certa casa com sótão, *mas esta casa não existe.*
(Přál bych si bydlet v určitém / jistém domku s podkrovím, *ale ten domek neexistuje.)

Druh neurčitosti – specifické či nesespecifické – může ovlivnit také typ věty:

„De um modo geral, as expressões singulares indefinidas que ocorrem numa interrogati-
va de sim ou não, ou numa declarativa negativa com predicado positivo, são usadas não
especificamente.“¹²

[Obecně jsou singulární neurčité výrazy, vyskytující se v tázací větě zjišťovací či v oznamova-
cí větě záporné s kladným tvarem přísudku, použity v nesespecifickém významu.]

3. *A Ana conhece um cineasta?* (Zná Anna nějakého filmaře?)

4. *O João não tem uma casa de praia.* (João nemá dům na pláži.)

Nesespecifický význam neurčitého členu mohou také předurčovat některé slovesné časy,
jako je například kondicionál, slovesa vyjadřující možné světy (desejar, esperar, querer)
a některá modální slovesa (dever, poder, ter de).

5. *Compraria um carro mas não tenho dinheiro.* (Koupil bych si auto, ale nemám peníze.)

6. *Desejaria um carro. Queria um carro.* (Přál bych si auto. Chtěl bych auto.)

7. *Podias fazer-me um favor?*
(Mohl bys pro mě něco udělat?)

Na straně druhé existují taková slovesa, která předurčují specifický význam neurčitého
členu. *Gramática da Língua Portuguesa* zmiňuje především slovesa faktová, která předpo-
kládají pravdivost obsahu vyjádřeného v nominální části (*achar bem, mal, detestar, gostar,*
lamentar, compreender, saber, conhecer), dále slovesa smyslového vnímání (*ouvir, ver, sentir*)
či slovesa pozitivní implikativní, jako jsou (*aventurar-se, conseguir, lembrar-se*)

8. *O João conhece uma praia linda, perto de Melides.* (João zná jednu krásnou pláž poblíž Melides.)

9. *Os miúdos viram uma panda no Jardim Zoológico.* (Děti viděli v ZOO pandu.)

10. *Consegui finalmente que um canalizador viesse arranjar a torneira.*
(Konečně se mi podařilo zařídit, aby k nám přišel instalatér opravit vodní kohoutek.)¹³

¹² GLP (2003:226).

¹³ Všechny příklady jsou převzaty z GLP (2003:227-228).

Dalším způsobem vyjádření je tzv. partitivní použití členu neurčitého, které předpokládá existenci určité základní skupiny, z níž vybíráme pouze jeden její prvek. Tak bychom mohli nahradit předchozí věty následujícím způsobem:

*.O João conhece uma das praias lindas, perto de Melides.
(João zná jednu z krásných pláží poblíž Melides.)*

*.(?) Os miúdos viram uma das pandas no Jardim Zoológico.
(Děti viděly v ZOO jednu z pand.)*

*.Consegui finalmente que um dos canalizadores viesse arranjar a torneira.
(Konečně se mi podařilo zařídit, aby k nám přišel jeden z instalatérů spravit vodní kohoutek.)*

Základním předpokladem pro toto partitivní použití je však reálná existence početnější množiny prvků patřících do téže sémantické skupiny. Důvodem ke zpochybnění logické správnosti druhé věty by proto mohla být pochybnost, zda má zoologická zahrada více než jednu pandu. Partitivním použitím neurčitého členu vyzdvihujeme význam jednoho z několika prvků téhož sémantického zařazení.

Neurčitý člen může mít obecně dva významy, buď poukazuje na singulární interpretaci nazývané „interpretação singular“, nebo na existenční interpretaci nazývané „interpretação existencial“. *Gramática da Língua Portuguesa* udává následující příklad:

Leste um livro de García Marquez?

Tato věta by mohla být přeložena do češtiny dvěma způsoby, a to v závislosti na kontextu. První význam neurčitého členu odpovídá české číslovce jeden, jedna, a tudíž by věta mohla být interpretována singulárně: „Četl jsi (pouze a toliko) jednu knihu od Marqueze?“, nebo existenčně, kdy se ptáme, zdali vůbec kdy nějakou knihu (algum livro) od Marqueze dotýčný četl: „Četl jsi nějakou knihu od Marqueze?“ V případě singulární interpretace bychom mohli zpochybnit funkci morfému „um“ jakožto členu a správně bychom jej měli považovat za číslovku.

4.2.3 Determinační proces pluralizace

Tento typ sémantického procesu spočívá v determinaci substantiva v množném čísle dvěma způsoby, a to buď určitým (pomocí určitého členu či ukazovacích zájmen), nebo neurčitým (pomocí neurčitého členu či neurčitých zájmen vyjadřujících neurčitý počet). Tuto dichotomii pluralizace pak doprovází dichotomie relativní kvantifikace a nekvantifikace:

Neurčitá determinace relativní kvantifikace:

1. Vi muitas crianças. (Viděl jsem mnoho dětí.)

Určitá determinace:

2 *Os teus irmãos estiveram no café.* (Tví sourozenci byli v kavárně).

Určitá kvantifikace vyjádřená pomocí číslovek:

3. *Vi duas crianças.* (Viděl jsem dvě děti.)

Substantiva v množném čísle pak mohou být použita buď specificky, nebo nespécificky. Zatímco ve výše zmíněných případech se jedná o specifické použití, pak v následujícím případě je evidentní použití nespécifické intenzionální, pro něž je charakteristické použití nulového determinantu:

4. *Espero encontrar salmonetes no mercado.*¹⁴ (Doufám, že budou mít na trhu parmice.)

„É frequente, no português, a ocorrência de expressões indefinidas sem determinante explícito, usadas quer específica quer intenzionalmente. De um modo geral, com artigo indefinido, estas expressões têm um uso específico, embora sejam mais naturais com modificadores“¹⁵

[V portugalštině je častý výskyt neurčitých výrazů bez vyjádřeného determinantu, a to jak ve specifickém, tak v intenzionálním užití. Obecně platí, že pokud je použito neurčitého členu, pak mají tyto výrazy specifický význam, přestože je přirozenější jejich výskyt s modifikátory.]

Na popření existence daného substantiva (intenzionálního významu) nemusí mít vliv záporný tvar slovesa v oznamovací větě. V 5a) jde o vyjádření existence, ne o její popření. Popření existence referentu je vyjádřeno ve 5b).

5a) *Não vi uns quadros na exposição.* (Některé obrazy jsem na výstavě neviděl.)

5b) *Não vi nenhuns quadros na exposição.*¹⁶ (Neviděl jsem žádné obrazy na výstavě.)

Můžeme se však domnívat, že přesný význam členu (intenzionální nebo specifický) může ovlivnit význam (či způsob) slovesa vyjadřující buď realitu, nebo virtualitu (indikativ versus konjunktiv). Tak si lze vysvětlit také atributivní hodnotu určitého členu či intenzionální hodnotu členu neurčitého:

Atributivní intenzionální význam:

6a) *Os homens que conseguirem resolver este assunto, serão premiados.*

(Muži, kterým se podaří vyřešit tuto záležitost, budou odměněni.)

14 GLP (2003:230).

15 Tamtéž.

16 Tamtéž.

Individualizační, pluralizační reálný význam:

6b) *Os homens que conseguiram resolver este assunto, foram premiados.*
(Muži, kterým se podařilo najít řešení k této záležitosti, byli odměněni.)

I v pluralizační determinaci lze použít partitivního determinantu, a to za stejných podmínek, jaké byly popsány v determinaci singulární. Je tedy nutná reálná základní sémantická početnější skupina.

a) <i>Vi muitas das crianças.</i>	x	b) <i>Vi muitas crianças.</i>
a) <i>Vi duas das crianças.</i>	x	b) <i>Vi duas crianças.</i>
a) <i>Vi alguns dos teus irmãos no café. (?)</i>	x	b) <i>Vi os teus irmãos no café.</i>

Věty a) a b) nemají mezi sebou synonymní vztah, protože zatímco věty b) zahrnují všechna individua, která patří do jednoho celku, pak věty a) poukazují pouze na část tohoto celku.

4.2.4 Determinace univerzální kvantifikace

Determinace substantiv, jejichž význam je chápán v jeho plné sémantické šíři, spočívá ve třech různých determinacích: distributivní „leitura distributiva“, nedistributivní „leitura não distributiva“ a univerzální „leitura genérica“.

Distributivní kvantifikace je proces univerzální determinace významu sémantického celku, kdy je zdůrazněna možnost jeho dělitelnosti do menších částí. *Gramática da Língua Portuguesa* (2003) uvádí následující příklad:

Cada átomo tem uma estrutura altamente complexa. (Každý atom má velmi složitou strukturu.)

Významový celek ‚atomy‘ se dělí na jednotlivé členy množiny, z nichž každý obsahuje stejný sém: nejmenší množství chemického prvku zachovávající jeho charakteristické vlastnosti a schopné vstoupit do chemické reakce, mající kladně nabitě atomové jádro a elektronový obal. Pro vyjádření distributivní je pak charakteristické použití neurčitých zájmen *qualquer um de, qualquer um, todo o*, atd.

Nedistributivní kvantifikace implikuje univerzální determinaci, kterou je vyjádřena nedělitelnost sémantického celku, a to bez ohledu na potencionální možnost partitivního dělení. *Gramática da Língua Portuguesa* (2003) uvádí následující příklad:

Os músicos da orquestra convidaram um pianista. (Členové orchestru pozvali klavíristu.)

Generická kvantifikace pak úzce souvisí s druhovým podstatným jménem, o němž se v daném textu zmiňují všeobecné pravdy. Pro takové použití je charakteristické použití determinantu (určitého či neurčitého členu, neurčitého zájmena *cada* každý a *todo* celý,

všichni). *Gramática da Língua Portuguesa* (2003) uvádí následující příklady:

As baleias são mamíferos.

Um pardal é uma ave.

O pardal é uma ave.

Os ovos fazem mal ao fígado.

Todas as mentiras são condenáveis.

Cada pessoa tem as suas telhas.

Velryby jsou savci.

Vrabeč je pták.

Vrabeč je pták.

Vejce škodí játrům.

Všechny lži jsou trestné.

Každý má své mouchy.

Ke generickému užití dochází mimo jiné v příslovích, aforismech, v ustálených rčeních či v obecně známých pravdách a typické pro ně je mimo jiné použití nulového determinantu.

Homem prevenido vale por dois.

Filho de peixe sabe nadar.

Cão que ladra não morde.

Opatrnost matka moudrosti.

Jablko nepadá daleko od stromu.

Pes, který štěká, nekouše.

Zajímavé je použití determinantu v ustálených rčeních, které metaforicky vystihují způsob uskutečnění daného děje. Na základě níže uvedených případů lze vysledovat možnou souvislost použití determinantu se sémantickou kategorií podstatného jména. Srovnajme následující tři skupiny rčení:

1:

Nadar que nem um prego.

Comer como uma friteira.

Rir-se como um perdido.

Fumar que nem uma chaminé.

Chorar como uma Madalena.

Trabalhar que nem um mouro.

Beber que nem uma esponja.

Cair como uma bomba.

Assentar como uma luva.

Dormir como um justo.

Padat jako kámen ke dnu.

Jíst jako nezavřený.

Smát se jako blázen.

Kouřit jako fabrika.

Plakat jak želva.

Pracovat jako barevný.

Pít jako duha.

Padnout jako blesk z čistého nebe.

Padnout jako ulitý.

Spát jako dřevo.

2:

Conhecer como a palma da mão.

Frio como o gelo.

Amargo como o fel.

Branco como a parede.

Chato com a ferrugem.

Velho como a Sé de Braga.

Doce como o mel.

Feia como a noite.

Znát jako vlastní boty.

Zima jako v márnici.

Hořký jak pelyněk.

Bílý jako stěna.

Otravný jako štěnice.

Starý jako Jeruzalém.

Sladký jako med.

Škaredá jako noc.

3:

*Arder como palha.**Calhar como ginjas.**Tremer como varas verdes.**Macio como veludo.**Claro como água.**Pesado como chumbo.**Preto como azeviche.**Falso como Judas.**Pobre como Job.**Ir-se como fumo.**Hořet jako sláma.**Přijít jak na zavalanou**Třást se jako osika.**Jemný jako samet.**Jasně jako šacka.**Těžký jak olovo.**Černý jako noc.**Falešný jako Jidáš.**Chudý jak Job.**Vypařit se jako dým.*

V první skupině jde o specifický úzus neurčitého členu, který signalizuje možnou existenci nekonkrétního referenta. Ve druhé skupině je pak užito určitého členu, a opět bychom mohli vidět souvislost s tím, že substantiva designují buď látková podstatná jména (*o gelo, o fel, a ferrugem, o mel*), abstraktní podstatná jména (*a noite, a morte*), části těla (*a palma da mão*) a toponymické názvy (*a Sé de Braga*). Ve všech těchto případech se totiž za normálních okolností také používá členu určitého. Použití určitého členu může souviset také s adjektivem vyjadřujícím inherentní vlastnost podstatného jména (*branco como a parede – bílý jako stěna*). Třetí skupina pak obsahuje nulový člen a opět bychom si mohli povšimnout možné souvislosti s látkovými nepočítatelnými podstatnými jmény a v případě srovnání s některými biblickými postavami.

Avšak v některých případech není v hovorové mluvě struktura komparativních příslovečných určení přesně dodržena. Nevesová (*Gramática de Usos do Português*) se zmiňuje o absenci neurčitého členu v komparativním kontextu jako o typickém jevu, který se v hovorové mluvě vyskytuje.

4.2.5 Determinace u hromadných podstatných jmen

Touto determinací se rozumí determinace sémantického celku hromadných substantiv, který je nedělitelný. *Gramática da Língua Portuguesa* (2003) do tohoto druhu determinace zahrnuje podstatná jména nepočítatelná, počítatelná, obecná a vlastní. Tento determináční proces poukazuje na celek jako takový, přičemž není jeho cílem jej dělit na prvky.

K takovým podstatným jménům se řadí například hromadná substantiva *rebanho* (stádo), *grupo* (skupina), *nação* (národ) apod., která mohou sice mít singulární i plurální podobu, avšak předpokládají určitý druh abstrakce, protože označované skutečnosti jsou dělitelné na prvky. K této determinaci jsou řazeny také například jména vlastní hromadná (jako například Portugalci, Republikáni), jejichž význam odpovídá hromadnému podstatnému jménu. *Gramática da Língua Portuguesa* uvádí následující příklady:

Perto da estrada, pastavam dois rebanhos. (U silnice se pásla dvě stáda.)

Os Portugueses venceram a batalha de Aljubarrota. (Portugalci vyhráli bitvu u Aljubarrotty.)

I tímto druhem determinace lze vyjádřit věty s obecně charakterizujícím smyslem – „frases genéricas caracterizadoras“,¹⁷ kdy daný sémantický celek není brán univerzálně ani singularně, ale představuje prototyp určitých vlastností. V tomto případě pak je generický význam možno vyjádřit dvěma způsoby: singularním i plurálním.

Os médicos são bons conhecedores da natureza humana. (Lékaři znají dobře lidskou povahu.)

O médico é um bom conhecedor da natureza humana. (Takový lékař zná dobře lidskou povahu.)

Os Transmontanos são pouco comunicativos (Obyvatelé Trás-os-Montes jsou málo komunikativní.)

O Transmontano é pouco comunicativo. (Kdo pochází z Trás-os-Montes, je málo komunikativní.)

Rozdíl mezi těmito dvěma způsoby vyjádření odpovídá rozdílu mezi intenzionální a extenzionální interpretací. *Gramática da Língua Portuguesa* jej vysvětluje následujícím způsobem: v případě použití generického vyjádření jednotným číslem

„...é construída a intensão, elemento típico desse conjunto; e acerca de qualquer elemento que satisfaça essa intensão é predicada uma dada propriedade. Ou seja, a partir das propriedades consideradas características do conjunto constrói-se uma entidade de tipo superior, o elemento típico“¹⁸

[... je vytvořena intenze, tedy typický prvek tohoto sémantického celku, a u všech prvků vyhovujících této intenzi se tato vlastnost předpokládá. A z vlastností typických pro tento sémantický celek se tvoří prototypický prvek, nadřazená entita.]

Plurální vyjádření pak vyjadřuje extenzionální vyjádření vlastností typických pro daný sémantický celek, tedy předpokládá se určitá vlastnost lékařů a Transmontánců, kteří představují soubor typických vlastností všech členů sémantického celku.)

Na základě vlastností, které jsou typické pro daný sémantický celek, se vytvoří určitý nadřazený typ, typický prvek. Proti univerzální kvantifikaci jsou však možné i případy, kdy prvek náležející do daného sémantického celku dané vlastnosti postrádá. Zatímco tedy ve větě univerzální platnosti „As baleias são mamíferos.“ (Velryby jsou savci.) všechny velryby vykazují danou vlastnost, u zvlášť obecných vět to neplatí vždy.

Zevšeobecňující věty mohou být eventuálně obohaceny o adverbium *obecně, normálně, běžně* (*geralmente, normalmente, usualmente*), což by u univerzální kvantifikace nebylo zcela logické.

Os médicos são, geralmente, bons conhecedores da natureza humana. (Lékaři obvykle dobře znají lidskou povahu.)

O médico é, geralmente, um bom conhecedor da natureza humana. (Takový lékař obvykle zná velmi dobře lidskou povahu.)

17 GLP (2003:235).

18 Tamtéž.

Os Transmontanos são pouco comunicativos. (Transmontánci jsou málo komunikativní)

O Transmontano é pouco comunicativo. (Takový Transmontánc je málo komunikativní)

**As baleias são, geralmente, mamíferos. (Velryby jsou obvykle savci.)*

Avšak také zde bychom mohli využít případné nelogičnosti k expresivnímu vyjádření ironie, přičemž dáváme najevo určitou nespokojenost s tím, že účastník dialogu nezná obecně známou pravdu. V případě, že mluvčí vysloví nepravdivou větu, pak bychom mohli reagovat použitím zvsobecňovací věty místo univerzální věty obecné, čímž lze dosáhnout také určité ironie. V tom případě by věta „*As baleias são, geralmente, mamíferos.*“ mohla v určitém situačním kontextu vypovídat ironicky ne o dané realitě, avšak o neznalosti mluvčího.

4.2.6 Determinace u negativní kvantifikace

Tato determinace vyjadřuje buď prázdnou množinu sémantického celku, tedy 1. může vyjadřovat neexistenci jakéhokoliv prvku, který by vykazoval dané vlastnosti, nebo 2. může vyjadřovat prázdnou množinu sémantického celku existujícího a determinovaného v diskursu:¹⁹

1a) Ninguém tocou a porta.

Nikdo neklepal na dveře.

b) Não encontrei nenhuma gralha nesse artigo.

Nenašel jsem ve článku žádnou chybu.

2a) Nenhum dos convidados chegou atrasado.

Žádný z hostů nepřišel pozdě.

b) Nada do que disseste me faz mudar de opinião.

Nic z toho, cos mi řekl, mě nepřiměje změnit názor.

Některé prostředky vyjádření negativní kvantifikace mohou být ještě expresivnější, například *um, um único*, apod.

Não conheço uma única pessoa que me possa responder esta pergunta.

(Neznám jednoho jediného člověka, který by mi dokázal odpovědět na tuto otázku.)

4.2.7 Determinace u nepočítatelných podstatných jmen

Nepočítatelná substantiva se liší od substantiv počítatelných tím, že v nepřeneseném významu nemají plurální podobu a pokud vyjadřují plurální význam, pak je lze použít pouze s neurčitými kvantifikátory (*muito* – mnoho, *pouco* – trochu, *demasiado* – příliš,

¹⁹ Příklady byly převzaty z GLP(2003:235-237).

bastante – dosti): *muita água* (mnoho vody), *pouco açúcar* (málo cukru), *demasiada areia* (příliš písku), *bastante esforço* (dost snahy), *muita alegria* (velká radost). Do nepočítatelných substantiv řadíme také abstraktní jména.

Lze konstatovat, že nepočítatelná podstatná jména vyskytující se ve funkci verbálních komplementů jsou použita bez členu, počítatelná většinou vyžadují determinant. Přítomnost či nepřítomnost determinantu ve verbálním komplementu v bezpříznakovém použití umožňuje určit druh podstatných jmen.

<i>Isto é pão /*livro.</i>	<i>(Toto je chléb/kniha.)</i>
<i>Prefiro chá /*mesa.</i>	<i>(Mám raději čaj/stůl.)</i>
<i>Quero café/* sapato.</i>	<i>(Chci kávu/ botu.)</i>
<i>Aqui há açúcar/* flor.</i>	<i>(Zde je cukr/květina.)</i>

Některá nepočítatelná podstatná jména se mohou stát počítatelnými, pokud jsou použita s určitým kvantifikátorem, například *torrão ou pacote de açúcar* (homole nebo sáček cukru), *grão de café/areia* (zrnko kávy/písku); *bago de arroz* (zrno rýže).

Quero pão (nepočítatelné). /Quero um pão (počítatelné).
(Chci chleba /chci jeden chleba.)

Tens ovo (nepočítatelné) na gravata. /Tens um ovo no prato (počítatelné).
(Máš vajíčko na kravatě./Máš jedno vejce na talíři.)

Přítomnost či absence členu v předložkových syntagmatech také mohou určit druh podstatného jména: nepočítatelná jsou opět použita bez determinantu:

Fiz o bolo com maçã (nepočítatelné). / Fiz o bolo com uma maçã (počítatelné).
(Upekl jsem buchtu z jablek. / Upekl jsem buchtu z jednoho jablka.)

Rozhodující je v rámci determinace látkových podstatných jmen tedy rozlišení determinace generické, kvalitativní a kvantitativní:²⁰

Determinace generická:

O oxigénio é indispensável a todas as formas de vida existentes na Terra.
(Kyslík je nezbytný pro všechny formy života existující na Zemi.)

O minério de ferro é um mineral.
(Železná ruda je minerál.)

Determinace kvantifikační spočívá v možnosti dělit denotát látkového podstatného jména na menší části, kdy je určena implicitně jen část z celku.

²⁰ Příklady byly převzaty z GLP (2003:236-237).

Bebi um copo de vinho ao jantar. (Vypil jsem jednu sklenici vína k večeři.)

S ním také úzce souvisí partitivní užití, které je typické pro vyjádření denotátu určitého množství látkového podstatného jména:

Já bebeste do Porto? (Už ses napil portského?)

Já comeste do pão? (Už sis dal kousek chleba?)

Determinace kvalitativní je proces opačný ke kvantifikačnímu procesu, kdy se z počítatelného stává nepočítatelné podstatné jméno označující skutečnost nepřesného množství:

Comi bolo ao jantar. (Snědl jsem k večeři koláč.)

Použitím nulového determinantu v předchozí větě lze vyjádřit denotát látkového podstatného jména. Ve větě „Comi bolo ao jantar.“ není pro nás relevantní množství koláčů, které snědl mluvčí k večeři, ale co večeřel.

4.3 Člen jako informém a pragém

Funkce členu však nemusí jen aktualizovat danou skutečnost neutrálně (nociónálně) v rámci determinačních procesů, ale také ji může stylizačně ztvárnit, a to tak, že signalizuje emocionálně-expresivní význam výpovědi. Mohli bychom zde hovořit o příznakovosti a bezpříznakovosti vlastnosti, které Ján Findra definuje ve svém příspěvku *Štléma a paradigmátika štylistiky*²¹ pomocí následujícího schématu paradigmatické systemizace jazykových stylémů. Vychází přitom z klasické stylistické klasifikace slovní zásoby²²:

bezpříznakovost	příznakovost
nociónálnost	emocionálnost-expresivita
neutrálnost	stylistická zabarvenost

Paralelním schématem bychom mohli zobrazit jazykové stylémy vyjadřující vlastnosti členu na škále bezpříznakovost – příznakovost; nociónálnost – emocionálnost, expresivita; neutrálnost – stylistické zabarvení. Findrovo dělení stylémů je obdobné jako klasifikace L. A. Kiselovové²³, která dělí stylémy z pragmalingvistického hlediska na informémy a pragmémy.

²¹ Findra, Ján (2002:95).

²² Tamtéž.

²³ Kiselovová (1978:158) in Findra Ján (2002:95).

„Informémy (zpravidla) zabezpečujú vecnovýznamový základ (zameranie) textu a zároveň tvoria neutrálnu rovinu. Vytvárajú tak podmienky na diferencované uplatnenie pragramém. Informémy sú vo vzťahu k makroparadigmám bezpríznačkové a neutrálné prostriedky, pragramémy sa zaraďujú k výrazovým prostriedkom, ktoré su späté s makroparadigmou emocionálno-expresívnych, štylisticky zafarbených a príznakových prvkov.“²⁴

V ďalší časti práce se pokúsíme o podobnú klasifikáciu stylémů na příkladě gramatického členu, který v rámci determinačních procesů buď může určit pouze věcný význam podstatného jména (zde bychom jej mohli nazvat informémem, tedy prostředkem neutrálním a bezpríznačkovým), nebo v daném kontextu, ko-textu a makrotextu může emocionálně a expresivně zabarvit nejen význam samotného podstatného jména, ale také celé věty (zde jej nazveme pragramémem). Vyhledávání těchto stylově aktivních hodnot jsme uskutečnili v rámci determinace určitosti a neurčitosti.

4.3.1 Pragmatická hodnota členu v identifikační determinaci

Významovou pragmatickou složku členu lze ilustrovat na příkladě determinačního procesu individualizace, konkrétně na příkladě použití nulového determinantu ve spojení s vlastními jmény. Takovým pragramémem se *GLP* (2003) nikterak nezabývá. Je to možná právě proto, že se zaměřuje spíše na jevy typické pro jednotlivé determinační procesy, pro nás tedy bezpríznačkové či neutrální, a tím je v rámci procesu individualizace použití členu určitého.

V případě použití determinantů s křestními jmény (osob) bychom mohli názorně ukázat, jak pragmatická významová hodnota nulového členu stojí v opozici k informativně-neutrální, tedy bezpríznačkové hodnotě určitého členu. Ovšem i k této otázce se staví lingvisté různým způsobem.

Například Lapa v *Estilística da Língua Portuguesa* srovnává následující dva případy, kdy s křestními jmény osob je možno použít jak určitého, tak nulového determinantu, přičemž nulový determinant je prostředkem vyjadřujícím větší odstup od dané osoby. V českém překladu však takový odstup je možná nejlépe vyjádřitelný pomocí zvukových prostředků:

Maria não se esquece nunca dos seus deveres. (Marie nikdy nezapomíná na své povinnosti.)

A Maria estuda aplicadamente as lições. (Marie se pilně učí lekce.)

„no primeiro caso, a pessoa nomeada, referida embora com amizade, envolve-se de certa distinção, torna-se mais distante; no segundo caso, a pessoa apontada mentalmente pelo artigo, torna-se mais familiar. De aí, certa atmosfera afectiva, que banha sobretudo os nomes próprios precedidos do artigo definido.“²⁵

24 Findra, Ján (2002:90-98): mikroparadigma – vrstva slovní zásoby, makroparadigma – stylisticky zabarvená a příznaková slova.

25 Lapa, Manuel Rodrigues (1984:120).

(V prvním případě je daná osoba zmiňována sice přátelsky, avšak s určitým odstupem; ve druhém případě pak je osoba, jejíž jméno je použito se členem určitým, blízká. Odtud pak vyplývá určitá citová atmosféra, která se týká především křestních jmen použitých s určitým členem.)

Mohli bychom namítnout, že použití členu s křestními jmény je jev zautomatizovaný, přičemž familiární a afektivní pragmem členu ve spojení s křestními jmény se vytrácí a stává se pro svou automatickou povahu a vysokou frekvenci spíše stylémem spadajícím do mikroparadigmatiky křestních jmen (složka bezpříznakovost, nociónálnost). Tento názor je navíc paralelní k názoru Isabel Maria Pardal Hanemann Soaresové, která se použitím členu s křestními jmény zabývá v příspěvku nazvaném *Contextos de ocorrência do nome próprio com e sem artigo definido: Qual o estatuto do artigo?*²⁶ Podle ní má na použití členu s křestními jmény vliv několik faktorů:

- a) veřejná známost vlastního jména,
- b) familiární x formální vztah k referentu jména,
- c) familiární x formální charakter diskursu.

V případě vlastních jmen osobností (tedy v případě spojení vlastních jmen a příjmení) existujících v širším či užším podvědomí posluchače se členu ve formálním stylu nepoužívá, ve stylu familiárním pak ano (člen v tomto případě signalizuje určitou sympatii, kterou mluvčí chová k osobě, o níž se hovoří).

Mário Soares é um apreciador e colecionador de arte.

O Mário Soares é um apreciador e colecionador de arte.

Soaresová navíc ve svém příspěvku zmiňuje názory Paiva E. Raposa, který použití nulového determinantu s vlastními jmény odmítá.²⁷

„Em português europeu, os nomes próprios de pessoa (quando usados referencialmente) são obrigatoriamente precedidos de um artigo definido (...) todos os nomes próprios se encontram submetidos a este comportamento... Os nomes próprios de personagens históricos (especialmente quando designados no contexto de um discurso literário ou histórico relativamente formal) não requerem (nem permitem para alguns falantes) um artigo definido.“

[V evropské portugalské se vlastní jména křestní, jsou-li použita referenčně, používají vždy s určitým členem... to platí pro všechna vlastní křestní jména. Vlastní jména historických osobností (především použita v kontextu relativně formálního literárního či historického diskursu) nevyžadují (a v některých případech ani nepovolují) určitý člen.]

Raposa tedy přiznává vliv stupně formality kontextu na použití členu. Neuznává však za gramaticky správné užití nulového determinantu (determinante nulo, determinante

26 Soares, Isabel Maria Pardal Hanemann 1999:495-508).

27 Soares, Isabel Maria Pardal Hanemann (1999:496).

vazio) ve spojení křestních jmen a příjmení osob, čímž se radikálně odlišuje od Lapy a Soaresové, kteří vnímají nulový determinant v této pozici jako prostředek gramaticky správný a vystihující určitý stupeň formality.

Pokud budeme vycházet z názoru, že použití determinantu s křestními jmény je třeba vnímat jako normalizovaný úzus, pak bychom se mohli logicky domnívat, že určitý člen je informémem, bezpříznakovým prostředkem stojícím v opozici k nulovému členu, který vyjadřuje pragmatickou složku tím, že vystihuje formální vztah mluvčího k referentu. Takové pojetí by však nemohlo platit pro jiné románské jazyky, v nichž je tato pozice opačná: v jazyce španělském a francouzském je právě použití členu s křestními jmény výrazovým prostředkem někdy dokonce i depreciativním a pejorativním, signalizujícím dokonce jazyk nízkých vrstev obyvatelstva (zde je určitý člen pragmémem), a nulový člen informémem.

Jak již bylo řečeno, v současné portugalštině je použití nulového členu podle některých lingvistů vyhrazeno pouze vybraným determinačním procesům, například determinaci látkových (nepočítatelných) podstatných jmen, determinaci pluralizační či determinaci neurčitosti. Proto je někdy vnímáno v pozici s vlastními jmény osob (v determinaci identifikační) jako agramatické.

Navíc je určitý člen použitý s vlastními jmény svou povahou odlišný od určitého členu použitého s obecnými podstatnými jmény. Soaresová charakterizuje takový člen jako expletivní, což znamená, že jeho užití je poněkud nadbytečné. Zatímco u obecných substantiv delimituje přesně referenční hodnotu a funguje jako sémantický operátor, v případě vlastních jmen tomu tak není, protože ta sama referují konkrétní individuum a nepotřebují žádný jiný prostředek k jeho významovému vymezení:

„Uma vez que os nomes próprios não parecem recorrer a uma estrutura denotacional deste tipo para fazer referência a uma entidade particular, o artigo definido algumas vezes usado para introduzir estes nomes não necessitaria de ser interpretado como um operador semântico, podendo, pelo contrário, ser um artigo expletivo...Dados adicionais que parecem suportar esta hipótese vêm do facto de a opcionalidade de ocorrência do artigo, em muitas variedades do alemão, se registar exactamente nos casos em que este é defendido como sendo expletivo, especificamente com alguns genéricos e com nomes próprios.“²⁸

[Protože vlastní jména nemají žádnou denotační strukturu a poukazují na jediného referenta, určitý člen použitý s těmito jmény by nemusel být vnímán jako sémantický operátor, ale naopak jako člen expletivní. Navíc se tato interpretace členu může opřít o možnost volby členu existující v mnoha varietách němčiny, kde lze hovořit o „expletivnosti“ členu použitého především s některými obecnými podstatnými jmény a s vlastními jmény osob].

Otázkou však pro nás zůstává, zda je Lapova interpretace familiární hodnoty určitého členu s vlastními jmény osob na místě a zda je možné jej vnímat jako pragmém. My se v tomto případě můžeme domnívat, že vysoká frekvence použití určitého členu s vlastními jmény osob spíše vypovídá o zautomatizovaném až normalizovaném úzu, neboť na

28 Soares, Isabel Maria Pardal Hanemann (1999:500).

rovině příznakovosti se nacházejí výrazové prostředky, které jsou něčím neobvyklé a jsou užívané jen v určitých situacích. A takovým prostředkem by právě mohl být nulový člen, který vyjadřuje expresivně-emozivní složku daleko markantněji.

Na základě výše zmíněných názorů a interpretací bychom jako pragramém mohli definovat také člen určitý (i neurčitý), a to v případě použití s vlastními jmény osobností, které tvoří součást kulturně-společenského kontextu a naznačují neformální charakter textu. Toto pravidlo se vztahuje také na osoby tvořící součást spíše empirického kontextu.

Ele parece um Quixote. (Je jako donkichot.)

O Mário Soares é um grande colecionador de arte. (Mario Soares je velký sběratel umění.)

O João Vasco está aqui. (João Vasco je tady)

Dalším ze zvláštních případů je automatická absence členu u křestních jmen v publicistice. Samotní rodilí mluvčí portugalského jazyka hledají jen těžce (v podstatě nehledají) vysvětlení pro daný jev. V tomto případě se však můžeme opřít o již zmíněnou teorii, že při selekci výrazových prostředků hraje rozhodující úlohu cílený stylistický efekt, v tomto případě efekt formálnějšího či vzdálenějšího vyjádření. K etice novináře patří nedávat najevo subjektivní vztah k osobě, o níž píše, aby tak nemohlo dojít ke zkreslení informace.

A aventura de Branislav começou em 1989, quando decidiu viver em Amesterdão com sua mulher Tanja.

E é confiança que se denota em Branislav, tão impressionado com a sua cidade natal. “viver melhor”.

Mas Branislav ainda se define um “não-cidadão” da Sérvia, talvez por tenha nascido num país chamado Jugoslávia, que já não existe... (Visao, 30.7.2007; O regresso do pintor)

E sentem um incómodo sentimento de humilhação que já parecia distante, um sonho mau que regressa. Sonja, 28 anos, Ana, 24 anos e Marko, 23 anos, são três irmãos que decidiram conhecer Lisboa e Portimão na segunda quinzena de Julho. Vieram acompanhados por Iva, 23 anos, a namorada de Marko. sérvio, são agora os estrangeiros, os “europeus”, que se encaminham para uma longa fila, forçados a mostrar o passaporte, enquanto os nacionais circulam quase sem entraves

Sonja trabalha numa companhia farmacêutica, a irmã frequenta a Faculdade de Farmácia, Marko estuda agricultura tecnológica e Iva prepara-se para concluir gestão. Encontram-se por vezes num bar da conhecida “Silicon Valley”, uma movimentada artéria da velha Belgrado cujo nome jocoso se inspira nos peitos das bonitas mulheres sérvias que a frequentam. Aos fins-de-semana, Marko ajuda o dono, seu amigo, e serve bebidas. Ainda vivem em casa dos pais.

“Quando estivemos de Portugal e referíamos a nossa nacionalidade perguntavam-nos se não tínhamos medo de sair à rua, de ser mortos... Esta é ainda a imagem que se transmite da Sérvia...”, lamenta Marko. Um estigma incrustado e que o tempo insiste em perdurar.

(Visao, 30.7.2007; Belgrado, a cidade das encruzilhadas)

Zvláštnosti v použití členu s křestními jmény nacházíme také v atributivní funkci, kdy se křestní jména vyskytují bez determinantu.

Porovnejme pro ukázkou nyní následující dva příklady:

1a) *Estórias de Teresa.* (Tereziny povídky.)

Estórias de Teresa. (*Jornal de Letras*, 3-16.1. 2007).

X

1b) *Estórias da Teresa.* (Povídky Terezy.)

Jedná se o titulky článků pojednávajících o portugalské autorce Terese Ritě Lopesové a analyzujících její literární styl. Jedná se tedy o osobnost známou, přesto označenou v převlastku pouze křestním jménem. V případě, že jde o prázdný determinant typický pro užití se jmény známých osobností (Teresa Lopes), pak interpretujeme formu a užití nulového členu jako bezpříznakové. Můžeme se však také domnívat, že je snahou emisor dodržet určitý stupeň formality použitím nulového členu s křestními jmény a v tom případě hovoříme o užití příznakovém (viz výše 91). Může však také jít o užití generické, a to pokud se jedná o vytvoření pojmenování pro určitý styl autorky existující v širším společensko-kulturním podvědomí čtenářů. Zatímco v 1a) „de Teresa“ implikuje určitý autorčin styl, v němž byla napsána její díla (podobně i v jazyce českém hovoříme o Kunderových nebo Hrabalových povídkách majících svůj vlastní styl a pojetí tématu), pak v 1b) se můžeme domnívat, že jde buď o autorku pocházející z familiárnějším prostředí, nefiguruje tedy jako osobnost v širším společensko-kulturním kontextu. Avšak pokud jde osobou známou v takovém kontextu, pak určitého členu může být také použito (i s příjmením), a to pokud emisor ke spisovateli chová bližší vztah a sympatii, oblibu či náklonnost.

M. R. Lapa hovoří také o hanlivém použití určitého členu s vlastními jmény, a to v případě, že si pisatel/autor přeje vyjádřit určitý despekt. Uvádí příklad takového použití v jazyce novinářském. V současném publicistickém jazyce je však tento jev zcela odsuzován.

V publicistickém jazyce můžeme najít ještě jednu zvláštnost u vlastních jmen osob figurujících v širším společensko-kulturním kontextu, a tou je užití determinantu ve formě neurčitého členu, čímž je docíleno zvláštního stylistického srovnávacího efektu, který lze snad vyjádřit v jazyce českém ekvivalentem takový, taková, třeba, například:

Uma Irene Lisboa utilizava outras palavras...

(*Taková/Například Irene Lisboa by použila jiných slov...*)

Estórias de Teresa. (*Jornal de Letras*, 3-16.1. 2007).

4.3.2 Člen jako pragmém v determinaci neurčitosti

V rámci determinace neurčitosti jsme již hovořili o specifickém a nespecifickém použití neurčitého členu vycházejícím z existence či neexistence daného referentu. Tuto významovou složku bychom mohli vnímat jako čistě informativní, a posluchač jí předává čistě věcněvýznamovou informaci. Byla navíc zmíněna syntagmatická kompatibilita členu neurčitého s neurčitými zájmeny v případě specifického užití implikující skutečnosti, že nominální část je identifikovatelná emisorem, avšak ne recipientem.

Esteve aqui um certo senhor que queria falar contigo.
(Byl zde jistý člověk a přál si s tebou mluvit.)

Za standardních okolností posluchač není schopen referent identifikovat. Pokud se však mluvčí domnívá, že do kompetence posluchače náleží intuitivní pochopení, dopouští se konverzační implikatury a pak tedy dochází k určitému významovému posunu z věcné a informativní hodnoty na hodnotu příznakovější, stylisticky zabarvenější, kterou emisor buď může vyzdvihnout význam nominální části, nebo podbarvit diskurs ironickým tónem.

Pokusme se v následujících kapitolách o vyhledání a shrnutí pragmatických složek jednotlivých forem členu.

4.4 Sémanticko-pragmatické aspekty použití nulového členu

4.4.1 Definice nulového členu

Přesný a aktuální význam jména v rámci věty či výpovědi vzniká jeho spojením s tím správným determinantem. Pouze takto determinované substantivum lze v diskursu použít. Jak ale definovat absenci determinantu? Jaký je rozdíl mezi absencí určitého či neurčitého členu a nulovým členem? Jak jsme již viděli v předchozích případech, absence členu je také prostředkem vyjadřujícím determinaci, a to například determinaci substantiv použitých v univerzálním významu, například v příslovích, aforismech, ustálených rčeních a obecně známých pravdách. Absence členu je také častá u determinací nepočítatelných (látkových) jmen doplňujících sloveso.

Gramatiky portugalského jazyka však pojmu „nulový člen“ nepoužívají. Celso Cunha v *Breve Gramática do português contemporâneo*²⁹ používá termínu „absence určitého členu“ (omissão do artigo definido) a „absence neurčitého členu“ (omissão do artigo indefinido) a spojuje je s následujícími případy.

Absence určitého členu:

1. určitý člen není kompatibilní s ukazovacími zájmeny či číslovkami,
2. podstatné jméno je použito v obecném slova smyslu,
3. ve výčtu, pokud si přejeme docílit efektu akumulace či chaotického výčtu,
4. ve vokativu,
5. v přístavku,
6. před podstatnými jmény označujícími učební látku, či použitými se slovesy jako *aprender* (naučit se), *estudar* (studovat), *ensinar* (učit), *apod.* ,
7. před verbálními komplementy *tempo* (čas), *ocasião* (příležitost), *força* (snaha), *valor* (hodnota), které jsou předmětem sloves *ter* (mít), *dar* (dát), *pedir* (žádat).

²⁹ Cunha Celso a Cintra, Lindley (1985:154).

Absence neurčitého členu:

1. ve vyjádření atributivním:
 - a) v případech, kdy před substantivem již existuje ukazovací zájmeno igual (stejný), semelhante (podobný) a tal (takový), nebo neurčité zájmeno certo (jistý), outro (jiný), qualquer (jakýkoliv) a tanto (tolik),
 - b) pakliže stojí zájmena v 1a) za substantivem, lze jej použít s neurčitým členem,
 - c) v záporné či tázací větě;
2. ve vyjádření komparativním:
 - a) v případě srovnávacích adjektiv tão (tak) a tanto (tak),
 - b) v případě 2. stupně adjektiv v záporných a tázacích větách,
 - c) také v metaforických srovnáních,
3. v kvantifikačním vyjádření před výrazy označujícími neurčité množství,
4. se substantivy denotujícími druh,
5. ve výčtu a v přístavku.

Celso Cunha se ve své gramatice také zmiňuje o vlivu syntaktické konstrukce na použití členu a uvádí pouze dvě syntaktické konstrukce omezující výskyt členu, a to výčet a přístavek. Nezkoumá však další stylově zabarvené varianty použití členu v těchto syntaktických strukturách, jako například výskyt členu určitého a neurčitého. Nezmiňuje další a významnější syntaktické konstrukce mající vliv na absenci determinantu (přísudek jmenný apod.).

Ani Manuel Rodrigues Lapa ve zmíněné knize nehovoří o nulovém členu jako takovém, ale o absenci členu určitého.

O nulovém členu však hovoří španělská a francouzská lingvistika, byť každá v jiném slova smyslu. Francouzská gramatika podává následující definici nulového členu (l'artic le zéro):

„L'article zéro fait sens en ce qu'il manifeste un refus de l'actualisation du double point de vue de la classe et de la spécificité du nom. Il ne s'agit donc pas, comme on le dit dans certaine grammaires, d'une omission (au sens d'un oubli, d'une négligence, d'une lacune ou d'un manque), mais de résultat d'une contrainte ou d'un choix.“³⁰

[Nulový člen vyjadřuje odmítnutí aktualizace z hlediska zařazení do určitého druhu či specifikace podstatného jména. Nejedná se tedy, jak tvrdí někteří gramatikové, o vynechání členu (ve smyslu opomenutí, nedbalosti), ale o výsledek určité nutnosti či výběru.]

O nulovém členu (l'article zéro) v pravém slova smyslu hovoří francouzská gramatika tehdy, kdy se nepodílí na aktualizaci podstatného jména, a to ve dvou případech: jde-li o vypracování slovníku a jde-li o vlastní jména:

„La valeur d'unicité du nom propre en situation interpellative rend inutile tout procès d'actualisation.“³¹

[Hodnota jedinečnosti vlastního jména při oslovení pak činí aktualizační proces zbytečným.]

30 Charaudeau, Pierre (1985:180).

31 Tamtéž.

Nulový člen, jak jsme již předeslali v úvodní části této kapitoly, se však může vyskytovat také v opozici ke členu určitému a jako opozice ke členu neurčitému. Nulový člen může plnit tři základní funkce. Jedná se o funkci etiketovou, tedy tzv. „*fonction de simple étiquetage*“, (například na etiketách, nápisech na obchodech či ulicích, v titulcích rubrik a novinových titulcích), o funkci oslovovací typickou pro vokativ, tzv. „*une fonction de dénomination*“, a funkci kvalitativní integrace, tzv. „*une fonction d'intégration qualitative*“, která spočívá ne v determinaci podstatného jména, ale ve vyzdvižení jeho kvalitativní vlastnosti.

O třetí tzv. klasifikační funkci nulového členu hovoří také španělská lingvistika, především Amado Alonso, který ve svém díle *Estilística y gramática del artículo en español* charakterizuje podstatná jména se členem a bez členu následujícím způsobem: „*El sustantivo con artículo expresa existencia y el sustantivo sin artículo esencia*“³² (*Substantivum se členem vyjadřuje existenci, substantivum bez členu vyjadřuje podstatu*). Srovnává tuto dichotomii ve třech následujících větách:

- a) *El hombre parecía fatigado. (Ten muž se zdál být unavený.)*
- b) *El hombre es mortal. (Člověk je smrtelný.)*
- c) *Hombre no es lo mismo que caballero. No es hombre quien se porta así. (Člověk není kavalír. Takto se člověk nechová.)*

Zatímco ve větě a) substantivum designuje existenci konkrétní osoby a ve větě b) existenci konkrétního druhu, do něhož patří všechna individua náležející do sémantického druhu lidstvo, pak ve větě c) substantivum nepoukazuje ani na konkrétní bytost či druh, ale spíše na jeho vlastnosti, na podstatu bytí. Hlavní rozdíl mezi větami a), b) x c) spočívá tedy v dichotomii existence x podstata.

„...el nombre con artículo se refiere a objetos existenciales y sin él a objetos esenciales. Con artículo a cosas, sin él a nuestras valoraciones subjetivas y categoriales de las cosas.“³³

[Podstatné jméno se členem se vztahuje k existujícímu předmětu a bez něj k jeho podstatě. Se členem se vztahuje k věcem, bez něj k našim subjektivním a kategoriálním hodnocením věcí.]

Amado Alonso charakterizuje rozdíl v použití členu takto:

„El objeto intencional es el mismo, pero la intención con que vamos al objeto es otra, nuestra mención es otra porque lo que ahora está aludido en nuestro pensar no es la existencia, sino su esencia o su clase valorativamente consideradas...nuestro momentáneo interés se prende no de la imagen del objeto real que nos ocupa, sino de su refracción ideal, que es su clase, un objeto de valores...“³⁴

32 Alonso, Amado (1951:70).

33 Alonso, Amado (1951:71).

34 Alonso, Amado (1974:133-136).

[Zamýšlený předmět je v obou případech stejný, ale záměr, s nímž ho vyjadřujeme, je jiný, protože to, co si přejeme vyjádřit, není existence referentu, ale hodnocená podstata či zařazení ... náš momentální záměr nevychází z obrazu reálného předmětu, ale z jeho ideálního obrazu, a tím je jeho zařazení, předmět hodnot...]

Dumitru Copceag³⁵ se zabývá použitím nulového členu ve spojení se slovesným doplňkem komplementem slovesa a definuje absenci členu jako prostředek, kterým se neklade důraz na konkrétní předmět, ale vyzdvihuje se jeho důsledek. Věta *Mi amigo tiene coche* (Můj přítel má auto.) nevyjadřuje pouze skutečnost, že přítel vlastní auto, ale implicitně tím vyjadřuje také to, že s ním buď může cestovat pohodlně, kam a kdy si přeje, či nás může zavést domů apod.... V českém jazyce bychom si mohli pomoci buď vhodným intonačním zabarvením anebo v psaném jazyce by podle našeho názoru mohla tento význam vyjádřit citovou, hodnotící nebo apelovou nebo jinou částici strukturující text /vždyť, ale, přece, zajisté, apod./: *Vždyť můj přítel má auto* implikuje nejen dané vlastnictví, ale také důsledek, který ono vlastnictví přináší.

Eva Spitzová si ve svém příspěvku *El determinador cero* všímá také dalšího významu nulového členu spočívajícího v pouhém nesubjektivním zařazení daného předmětu do určitého sémantického druhu:

„Lo que caracteriza a todos los usos del sustantivo en singular sin determinante (dejando aparte los refranes, frases hechas y casos parecidos) es que con él se enuncia la pertinencia del objeto aludido a la clase de objetos designada por el sustantivo como unidad de la lengua y nada más que esta pertinencia). El objeto (existente o no) designado por el sustantivo, interesa en su conjunto de cualidades que caracterizan a toda la clase; las cualidades por las que los miembros de una clase puedan distinguirse entre sí quedan fuera del interés del hablante.“³⁶

[Substantiva v jednotném čísle bez determinantu – kromě těch, která jsou součástí lidových přísloví, ustálených výrazů a podobných případů – charakterizuje zařazení daného předmětu prostřednictvím nulového determinantu do druhu předmětů vyjádřeného substantivem jakožto jazykovou jednotkou, a nic víc než to. Předmět, ať už existující či neexistující, vyjádřený substantivem, nás zajímá z hlediska souboru jeho vlastností, které charakterizují celý druh, a vlastnosti, kterými se jednotlivé prvky sémantického druhu mohou mezi sebou navzájem odlišovat, nejsou ve středu zájmu mluvčího.]

K nulovému členu použitému takovým způsobem bychom do opozice mohli postavit člen neurčitý, kterým vyzdvihujeme právě jeden prvek z množiny určitého sémantického zařazení, a to zejména rozšířením o další atributy:

35 Copceag, Dumitru. *Un caso de omisión del artículo en rumano y en los idiomas iberorromances*. In *Revue Roumaine de Linguistique* sv.IX, (1964-66:195-201).

36 Spitzová, Eva (1983:58)

Viu que tem um jardim grande. (Viděl, že má velkou zahradu.)

X

Assumo esta culpa com tranquilidade. (Přijímám tuto vinu s klidem.)

Také substantiva doprovázená atributem mohou mít nulový člen, pokud je záměrem mluvčího pouze ohraničit významově ten sémantický druh, do něhož dané substantivum s atributem patří.

É médico especialista. (On je odborný lékař.)

X

É um médico especialista. (Je to jeden odborný lékař.)

„Con el determinador cero se generaliza, se incorpora al objeto a su clase, con el determinador **un** se individualiza, se saca al objeto de su clase.“³⁷

[Nulovým členem je předmět zobecněn či sémanticky zařazen, determinantem „un“ je předmět individualizován, předmět je ze svého sémantické třídy vybrán.]

4.4.2 Funkce nulového členu v portugalštině

Pokusme se nyní o vyhledání všech těchto funkcí členu, na něž nás upozornila odborná literatura o blízkých jazycích, v portugalštině: funkci „de étiquetage“, funkci vyzdvižení kvalitativních vlastností, funkci implikující důsledek daného jevu, funkce zařazení do určitého sémantického druhu a funkci generalizující. Na paradigmatické ose se budeme snažit vyhledat možnosti použití členu nulového, určitého a neurčitého s ohledem na syntaktickou konstrukci, které je člen součástí.

Připomeňme si, že v rámci determinačních procesů se nulový determinant nejčastěji podílí na determinaci látkových či pomnožných podstatných jmen a na determinaci univerzální kvantifikace či na determinaci klasifikační, tím, že odkazuje na podstatu existence referenta.

Porovnejme následující tři věty:

1a. *Eu tenho dinheiro.* (Já mám peníze.)

1b. *Eu tenho o dinheiro.* (Já mám ty/přece ty peníze.)

???1c. *Eu tenho um (algum) dinheiro.* (Já nějaké peníze mám.)

V 1a emisor sděluje, že má peníze, a není jeho záměrem vymežit přesně částku, kterou vlastní. Implicitně tímto sdělením ale může vyjádřit i další skryté informace. (opět dané kontextem – viz funkce klasifikační, výše, str. 97 existence versus podstata). V 1b je referentem konkrétní částka peněz, v rámci identifikačního procesu přesně vymezená, a v daném kontextu identifikovatelná oběma participienty. Ve třetím případě je intencí mluvčího sdělit tu informaci, že vlastní nějakou sumu peněz (kontext pak určí přesnější vymezení).

³⁷ Spitzová, Eva (1990:73)

Nulový člen lze také použít při procesu univerzální kvantifikace, která se spolupodílí na generickém významu příslušného sémantického celku. Takový způsob je typický pro determinaci univerzální kvantifikace.

Při uvádění konkrétních příkladů budeme mimo jiné vycházet ze spontánního jazyka mluveného, který nám poskytnou dialogy divadelních her, obsahujících popis psychického stavu protagonistů, představujícího subjektivního slohotvorného činitele.

Pro přehled funkcí nulového členu, o nichž se zmiňují portugalské gramatikové, uvádíme následující čtyři intence a komunikativní záměry, na nichž se nulový člen může spolupodílet:

1. intence vyjádřit určitý odstup,
2. intence vyjádřit podstatu podstatného jména a jeho nedělitelnost jako sémantického celku (klasifikační funkce),
3. intence vyjádřit entusiasmus, obdiv a sentimentální vztah k referentu,
4. intence uvést výpověď dramaticky podbarvit.

Přestože C. Cunha³⁸ poukazuje na častou frekvenci použití determinantu ve spojení se substantivy vyjadřujícími příbuzenský vztah, M. R. Lapa uznává absenci členu v těchto případech jako stylizační prostředek, kterým je docíleno určité stručnosti či dramatickosti projevu. Proti však stojí názor Amada Alonsa, který charakterizuje absenci členu spíše jako intenci mluvčího poukázat na podstatu jejich bytí (viz výše).

Dichotomie existence x podstata referentu bude patrnější, srovnáme-li stejné věty, avšak použité s různými determinanty (tentokrát se členem určitým):

2a) *Coitada, vêm por aí abaixo sozinhas: sem mãe, sem pai...*

(*Chudinka, schází tudy sama, bez matky, bez otce...*)

X

2b) *Coitada, vêm por aí abaixo sozinhas: sem a mãe, sem o pai...*

(*Chudinka, schází tudy sama, bez své matky a bez svého otce...*)

3a) *Deixarás pai e mãe –diz a religião ao sacerdote.*

(*Opustíš matku i otce – praví náboženství knězi.*)

X

3b) *Deixarás o pai e a mãe –diz a religião ao sacerdote.*

(*Opustíš svou matku a svého otce– praví náboženství knězi.*)

Podle teorie Amadea Alonsa by věty 2a) a 3a) měly poukazovat na podstatu, ne na existenci; v prvním případě nejde o to, že dívka u sebe nemá ani svou matku, ani svého otce jako konkrétní bytosti, ale je zde skrytý význam hlubší, to význam rodičů v životě každého z nás. Dívka se nachází bez podpory a lásky, kterou ji rodiče mají poskytnout, a proto lze v tomto vyjádření shledat skrytý hlubší význam spočívající ve vyzdvižení i hodnoty rodičů obecně, ne však konkrétních rodičů, jako v případě 2b), kde je poukázáno právě na jejich existenci.

38 Cunha, Celso a Cintra, Lindley (1985:161).

Stejná klasifikační interpretace je pak platná pro formy členu ve větě 3a). Nejde o to, že kněz opustí své rodiče jakožto konkrétní bytosti, ale o význam daleko hlubší; jde o to, že se bude muset obejít bez jejich pomoci, lásky a podpory. Mohli bychom se stručností a dramatičností, kterou M. R. Lapa charakterizuje absence členu, v těchto případech polemizovat. Nulový člen zařazuje referent do určitého druhu, pro nějž je charakteristická určitá intenze (smysl pojmu je jeho obsah, to, co se pojmem míní, jeho hlavní či ústřední význam.) a ta významově přesahuje extenzi (rozsah pojmu, souhrn všech věcí, jež pod tento pojem spadají).

Nulovému členu však je také nutno přiznat schopnost vyjadřovat „*concisão enérgica, dramática*“³⁹, která by snad mohla být shledána v následujících dvou případech s tázacím zájmenem „*que*“.

4. *Que foi, Mariana? (afлита) (Co se stalo, Mariano? /smutná/)* (Santareno, B., 1985:52)

5. *Que é, filho? Queres alguma coisa? (Co se děje, synu?Přeješ si něco?)* (Santareno, B., 1985:53)

Přestože nemáme přístup k intonační stránce těchto výpovědí, můžeme se domnívat, že jde o její rychlejší kadenci, o expresivnější nádech. V závorce u první věty se nachází v prameni popis psychického rozpoložení protagonisty, který je *afrito* (ve volném překladu nedočkavý); a zřejmě právě pro nedočkavost dozvědět se, co se stalo, může použít nulového členu. Za jiných okolností bychom použili členu určitého.

I v následujících dvou otázkách je zajímavý postup myšlenek mluvčího, který začal produkovat výpověď klidnou otázkou. Pak naléhal na odpověď tím, že opět vypustil člen a dodal výpovědi také rychlejší tempo.

6. *O que e?... Que foi?! (Co se děje?... CO se stalo?!)* (Santareno, 1985:131)

Přestože se nepodařilo po dlouhodobém hledání najít sémantické interpretace formy *que x o que* ve větě tázací, můžeme se pouze domnívat na základě přímé zkušenosti s portugalským jazykem a sledování frekvence použití tázacího zájmena „*que*“ se členem, že forma „*o que*“ je bezpříznaková a stojí proti příznakové formě „*que*“.

4.4.3. Nulový člen ve vybraných syntaktických konstrukcích

Použití nulového determinantu jakožto sémantického operátoru vyjadřujícího zejména tři druhy determinace – neurčitosti, univerzální kvantifikace a klasifikace a determinace látkových podstatných jmen – je ovlivněno také typem syntaktické konstrukce, které je člen součástí. Člen může být součástí předložkového syntagmatu ve funkci přívláskové (*adjunto adnominal*) a pak je akcesorním větným členem, anebo může být ve funkci nominálního komplementu. Funkce *adnominalního adjunkt* (v české syntaxi obdoba *přívlásk*u shodného) velmi často vystihuje intenzi referenta, zatímco u *nominálního*

³⁹ Lapa, Manuel Rodrigues (1984:116).

komplementu (snad obdoba českého přívlastku neshodného) se jedná o jeho extenzi, konkretizaci, tedy o individualizaci. Tak například ve spojení *a casa de ouro* (zlatý dům) – *a venda da casa* (prodej domu) – se člen spolupodílí i s ostatními významovými složkami věty na rozlišení dvou syntaktických funkcí. V prvním případě klasifikuje člen nulový podstatné jméno (adjunto adnominal) a ve druhém případě člen určitý ho identifikuje (complemento nominal).

Použití členu není vždy stejné, ani jedná-li se o stejný sémantický typ substantiva, což je patrné z následujících případů, kdy nominální syntagma má ve výpovědi různé syntaktické funkce (1. a 2. podmět, 3. příslovečné určení, 4. nominální komplement):

1. *É bom homem mas o vinho torna-o violento. (Je to dobrý člověk, ale víno z něj dělá násilníka.)*
2. *A água representa um bem essencial. (Voda představuje zásadní dobro.)*
3. *Tinha sobre a cómoda um frasquinho com água de cheiros. (Měl nad komodou lahvičku s toaletní vodou.)*
4. *Portugal é um importante produtor de vinho. (Portugalsko je důležitým výrobcem vína.)*

O vlivu syntaktické funkce na použití nulového determinantu jakožto součásti nominálního syntagmatu se zmiňuje také Maria Helena de Moura Neves⁴⁰, která sleduje výskyt nulového determinantu v jednotlivých syntaktických pozicích v brazilské variantě portugalského jazyka. Srovnání varianty brazilské s portugalskou nás přivedlo k závěru, že výskyt nulového determinantu je možný ve spojení s následujícími syntaktickými funkcemi nominálního syntagmatu: podmětné, předmětné, funkce přísudku jmenného, přístavku, s funkcí příslovečného určení, ve výčtu a ve zvolacích větách.

4.4.3.1 Nominální syntagma ve funkci podmětu

Nulový člen v nominálním syntagmatu ve funkci podmětu je v některých případech možno vnímat jako jev atypický tedy příznakový, avšak o to více může přispívat k vyjádření expresivity. Nevesová zmiňuje dvě situace, kdy je použito nulového členu a poskytuje nám níže uvedené příklady (Neves; 2003:430-431). V prvním případě (níže věty 1., 2., 3.) jde o vyjádření věcně-významové, tedy o formu pro nás bezpříznakovou. Podmět následující za netranzitivními slovesy vyjadřuje existenci anebo výskyt.⁴¹ Druhý případ, kdy se nulový determinant vyskytuje v nominálním syntagmatu anteponovaném před slovesem, je již stylisticky příznakový, typický pro literární jazyk.

1. Ve skupině stylově neutrální, bezpříznakové, je výskyt nulového determinantu možný tam, kde základem nominálního syntagmatu je substantivum bez determinantu.

40 Neves; Maria Helena de Moura (2003:39).

41 Jedná se o tzv. „verbos existenciais” – *existir* (existovat), nebo „verbos apresentativos” – jako například: *sair* (odejít), *correr* (běžet), *escorrer* (vytéci), *dar-se* (potkat se), *surgir* (objevit se) atd.

a) Základem nominálního syntagmatu je počítatelné podstatné jméno:

1. *Já existem doadores profissionais. (Již existují profesionální dárci.)*

b) Základem nominálního syntagmatu je neurčité a nepočítatelné, nekvantifikovatelné a nekvalifikovatelné referent podstatného jména:

2. *Dá-se manteiga e leite... (Dává se máslo a mléko...)*

Pokud se ve stejné pozici vyskytuje podstatné jméno počítatelné a určité, členu se používá:

3. *Surgiu o rosto de um homem. (Objevil se obličej nějakého člověka.)*

c) Základem nominálního syntagmatu je neurčité substantivum vyskytující se v zápor-
né větě:

4. *Não existia rádio e televisão, nem em sonhos. (Neexistovalo rádio a televize, ani ve snu.)*

2. Ve skupině stylově zbarvené, příznakové, je výskyt nulového determinantu běžný. Tento jev je typický pro jazyk literární a publicistický. Z přímé zkušenosti s portugalským jazykem však můžeme konstatovat, že i v jazyce masmedií je tento jev běžný.

5. *Transeuntes paravam, janelas se abriam, o que teria acontecido àquela mulher?
(Kolemjdoucí se zastavovali, okna se otvírala, copak se asi té ženě mohlo stát?)*

6. *Ofertas dessas são irrecusáveis. (Takové nabídky se neodmítají.) (Santareno, B.; 1985:13)*

Ve všech případech bychom však mohli vyhledat na paradigmatické ose další možnosti vyjádření nominálního syntagmatu. Porovnejme následující věty:

a) nominální syntagma je tvořeno neurčitým a počítatelným podstatným jménem:

1a. *Já existem doadores profissionais (Již existují profesionální dárci.)*

1b. *Já existem uns/alguns doadores profissionais. (Již existují nějakí profesionální dárci.)*

1c. *Já existem os doadores profissionais. (Již existují ti(určití) profesionální dárci.)*

Rozdíl mezi výše zmíněnými třemi větami bychom mohli postihnout dvojím způsobem. Záleží na tom, zda zařadíme také aspekt vztahu existence – podstata, nebo pouze partitivnost-ucelenost významu. Zatímco M. R. Lapa by determinant ve větách 1a. a 1b. definoval stejně, tedy jakožto člen s partitivním významem, „sentido partitivo“⁴² (poukazujícím na existenci jen určitého počtu dárců), pak ve větě 1c. se přisuzuje členu význam

42 Lapa, Manuel Rodrigues (1984:115).

ucelený „sentido totalitário“.⁴³ Podle Amado Alonsa bychom však v prvním případě přisoudili členu význam podstaty druhu referentu, který je zařazen do určité sémantické kategorie – jde tedy o pouhé vyjádření skutečnosti, že existují vůbec nějakí profesionální dárci – bez ohledu na jejich počet a možnost identifikace. Teprve věta 1b. zdůrazňuje neurčitým zájmenem *uns/alguns* partitivnost, tedy existenci jen určitého počtu profesionálních dárců. Zde by podle našeho názoru byla interpretace významu jako partitivního vhodnější. Ve větě 1c. je pak implikován referent jakožto určitá skupina profesionálních dárců identifikovatelná mluvčím i posluchačem, a tak bychom mohli interpretovat význam určitého členu jako sémantický operátor uceleného významu.

b) Nominální syntagma je tvořeno neurčitým a nepočítatelným, nekvantifikovatelným a nekalifikovatelným podstatným jménem:

2a) *Dá-se manteiga e leite.... (Dává se máslo a mléko.)*

2b) *Dá-se a manteiga e o leite.... (Dává se to máslo a to mléko.)*

2c) *Dá-se uma manteiga e um leite.... (Dává se jedno máslo a jedno mléko.)*

Ve větě 2a. bychom podle Amada Alonsa mohli nulovému determinantu přisoudit význam vyjadřující podstatu, ve větě 2b. význam identifikační a v 2c. význam určité kvantity.

c) Základem nominálního syntagmatu je neurčité substantivum v záporné větě:

4a) *Não existia rádio e televisão, nem em sonhos. (Nebylo rádio ani televize, ani ve snu.)*

4b) *Não existia a rádio e a televisão, nem em sonhos. (Nebylo to rádio a ta televize, ani ve snu.)*

I zde bychom mohli aplikovat teorii dichotomie podstata – existence. Věty a) vyjadřují podstatu, intenzi a věty b) mohou být pak interpretovány extenzionálně.

2. Také ve druhé skupině, stylisticky příznakové, bychom mohli hledat možná nahrazení členu nulového, která jsou však stylisticky neutrální.

6a) *Ofertas dessas são irrecusáveis. (Takovéto nabídky se neodmítají.)*

6b) *As/Estas ofertas são irrecusáveis. (Tyto nabídky se neodmítají.)*

Ve všech výše zmíněných případech jsme zjistili jednu společnou vlastnost nulového členu, a to tu, že plní významovou distinktivní funkci. Nejenže vyzdvihuje sém podstaty bytí daného referentu, ale podle Nevesové může také plnit důležitou stylistickou funkci i proto, že je typický pro určitý jazykový styl (literární, žurnalistický apod.).

43 Tamtéž.

4.4.3.2 Nominální syntagma ve funkci předmětu

Další funkcí nominálního syntagmatu, kterou Nevesová (Neves, 2003:431-432) zmiňuje v souvislosti s použitím nulového determinantu je funkce předmětná takového syntagmatu, které je tvořeno látkovými neurčitými podstatnými jmény či kvantitativně neurčenými podstatnými jmény spojenými s pomocnými slovesy (tzv. „verbo-suporte“). Nevesová zmiňuje mimo jiné tři důležité případy použití nulového determinantu:

1. K danému podstatnému jménu neexistuje konkrétní referent:

Para dar conselhos não sirvo. (Dávat rady neumím.)

V případě existence referentu se použije v ustálených vazbách i určitého členu: *fazer a verificação* (ověřit si), *dar a opinião* (vyjádřit názor), *fazer a barba* (holit si vousy). Proto bychom mohli z hlediska funkce příznakovosti na paradigmatické ose vidět paralelu mezi členem nulových a určitým.

2. Jedná-li se o neurčité, nepočítatelné a látkové podstatné jméno v množném čísle, pak na paradigmatické ose můžeme najít v opozici k nulovému členu člen určitý. Tento dichotomní vztah by mohl být významově antonymní; člen nulový vyjadřuje nepočítatelnost a neurčitost a člen určitý vymezenou kvantitu, určitost a počítatelnost:

Paravam de comer batatas. (Dojídali brambory)

Precisam beber cachaça. (Potřebuji se napít cachaçy.)

Srovnáme s:

Paravam de comer as batatas. (Dojídali / ty/ brambory.)

Precisam beber a cachaça. (Potřebuji se napít /té/ cachaçy.)

3. Jedná-li se o nominální syntagma neurčité, použité ve větě záporné, nulový determinant je možné nahradit záporným zájmenem. Člen nulový a neurčitý jsou v tomto případě téměř synonymní (rozdíl je velice jemný, použití neurčitého členu je v tomto případě prostředkem zvýrazňující).

a) *Não encontrei espaço para comentar o assunto com eles...*

(Nenašel jsem prostor k tomu, abych s nimi tu záležitost projednal.)

Při elipse plurálové koncovky *-s* či neurčitého zájmena je pak výpověď do jisté míry atypická, což pozornost posluchače intenzivněji upoutá.

b) *Não encontrei nenhum espaço para comentar o assunto com eles...*

(Nenašel jsem žádný prostor k tomu, abych s nimi tuto záležitost projednal.)

Někdy se zdá, že nulový determinant zastupuje či implicitně vyjadřuje určitou kvalitu:

...vossemecê ainda hoje tem pinta.... (...vy máte pořád šmrnc...) (Santareno, B. 1985:58)

V této větě nacházíme neúplnost, chybí zde přívlastek *boa* (dobrý). Spojení *boa pinta* (dobré vzezření, dobrý vzhled) však implicitně z kontextu vyplývá. Domníváme se, že v tomto případě je nulový člen stylizačním prostředkem vzbuzujícím větší pozornost. K podobné situaci dochází i v další větě:

Tu sempre tens coisas, Rosária! (Ty máš pořád něco, Rosário!) (Santareno, B,1985:58)

Zde nulový člen obsahuje významovou složku *contra* (proti), která opět vyplývá z daného kontextu. V tomto případě bychom mohli stejný význam vyjádřit i následujícím způsobem:

Tu sempre tens coisas contra, Rosária! (Ty máš pořád něco proti, Rosário!)

V případě rozvinutého přímého předmětu nekonkrétního referenta v množném čísle je frekvence výskytu nulového členu má téměř absolutní platnost (neurčitý člen v množném čísle odpovídá právě prázdnému determinantu).

Atribuíram-lhes poderes mágicos. (Přirklí mu magickou moc.)

*Pôs-se a fazer-lhe perguntas sobre os seus passatempos e estudos.
(Začal klást otázky o jeho zálibách a studiích.) (Baptista,2006: 33)*

4.4.3.3 Nominální syntagma ve funkci jmenné části přísudku

V přísudku jmenném se sponou, kdy je v jeho nominální části obsažena pouhá informace o povolání, národnosti, občanství, je rovněž typický výskyt nulového členu. Mohli bychom opět hovořit o intenzionálním použití členu klasifikující dané podstatné jméno.

O meu pai era médico. (Můj otec byl lékař.)
O António é português. (António je Portugalec.)
O Vítor é estudante. (Víktor je student.)

Takové užití nulového členu je bezpříznakové a vyjádření přináší pouze věcnou informaci. V opozici k informému nulového členu by tak mohl stát pragném členu určitého (nebo neurčitého), kterým je vyjádřen expresivně-emozivní význam.

O meu pai era o médico. Srovnej s: Não era uma loja qualquer. Era a loja!
(Můj otec byl výjimečný lékař.) (To nebyl jen tak ledajaký obchod.)
Byl to výjimečný obchod.)

O meu pai é que é um médico. Srovnej s: Aquele é que é um homem.
 (Můj otec, to je ale lékař.) (To je ale mužský!)

V případě, kdy se ve jmenné části přísudku nachází adjektivum, je typické užití neurčitého členu. Ten přináší informaci o vlastnosti, kvalitě referentu daného substantiva, jež individualizuje.

Isto é um cão bom. (To je hodný pes.)
A Mariana é uma rapariga boa. (Mariana je hodná dívka.) (Santareno, B.,1985:39)

Budeme-li se opět snažit o vyhledávání dalších možností na paradigmatické ose, pak zjistíme, že se naskytá i možnost užití členu nulového, který by mohl být charakterizován jako pragmém vyzdvihující vlastnost daného referenta:

A Mariana é rapariga boa. (Santareno, B.,1985:39)

Také M. R. Lapa vyjadřuje obdobný názor na použití nulového členu v takových větách:

„...o substantivo sem artigo faz menção mais da qualidade que do objecto, tem dentro dele uma função de adjetivo, pois que compete sobretudo ao adjetivo a determinação do estado e da qualidade...a ausência do morfema comunica à expressão certo tom entusiástico e admirativo, dá-lhe um timbre levemente sentimental.“⁴⁴

[... substantivum bez členu odkazuje spíše na kvalitu předmětu, má v sobě skrytu funkci adjektivní, protože především adjektiva vyjadřují stav a kvalitu... nepřítomnost členu pak podbarvuje výpověď určitým entusiasmem či obdivem, lehkým sentimentálním významem.]

V níže uvedené větě:

Isso são modos de falar a uma mãe? (Santareno, B.,1985:64)
 (Copak takovým způsobem se mluví s matkou?)

nulový člen intenzionálně poukazuje na kvalitu referentu substantiva, ne na jeho existenci. Mohli bychom do věty vložit adjektivum, které však není libovolné, ale musí vyplývat z kontextu, podle něhož se může nulový člen spolupodílet na vyjádření kladného či záporného postoje mluvčího (ironie, cynismus...)

Isso são modos correctos de falar a uma mãe?
 (Copak to je ten správný způsob, kterým se má mluvit s matkou?)

Nejsou vzácné situace, kdy je sentimentální stylizace umocněna postavením přídavného jména před podstatné jméno. To zdůrazňuje jeho význam a odráží subjektivní postoj

⁴⁴ Lapa, Rodrigues Manuel (1984:117).

mluvčího k dané skutečnosti. Přestože je antepozice pro jednoslabičné adjektivum *bom, boa* (dobrý, dobrá) typická, uvádíme tento příklad jako opoziční k příkladu výše zmíněnému, kde ve stejné větě je adjektivum *boa* (hodná) až za podstatným jménem *rapariga* (děvče).

Talvez seja boa rapariga. (Asi je to hodné děvče.) (Santareno, B.,1985:31)

4.4.3.4 Nominální syntagma ve funkci přístavku

V nominálním syntagmatu ve funkci přístavku je užití nulového členu zcela bezpříznakovým jevem, proti němu pak stojí expresivnější stylizace výpovědi pomocí členu určitého či neurčitého. Na paradigmatické ose v této syntaktické funkci vidíme tedy opozici nulový člen (informém) x určitý (neurčitý) člen (pragmém).

Srovnajme:

E eu achava que havia um certo vazio, ...que era assim um bocado falso, coisa muito plástica...
(A já měl pocit, že je v tom určitá prázdnota,...že je to tak trochu nucené, něco velmi falešného...)
(CD-Português Falado; As grandes cidades)

X

Camões, o grande poeta português, morreu pobre. (Camões, ten velký portugalský spisovatel, zemřel v bídě.)
(Lapa, R.M.,s.114)

Rozdíl v těchto dvou větách spočívá v tom, že přítomnost členu odpovídá familiárnější stylizaci textu. Tuto větu M. R. Lapa nahrazuje větou synonymní:

„Camões, o grande poeta que todos nós conhecemos, morreu pobre.“
(Camões, ten velký básník, kterého všichni známe, zemřel v bídě.)
(Lapa, R.M.,s.114)

4.4.3.5 Nominální syntagma ve funkci příslovečného určení

V příslovečných určeních jsme zaznamenali velmi nízký výskyt členu, a to především tam, kde je cílem emisora vystihnout pouze stručně způsob uskutečnění či průběhu daného děje:

příčina: *comichar de curiosidade* (umírat zvědavostí), *por curiosidade* (ze zvědavosti),

způsob: *com grande desgosto* (s velkou nelibostí), *com mórbido deleite* (s morbidním potěšením),

místo: *por muros arruinados* (zruinovanými zdmi), *por cortinas de cetineta vermelha* (přes závěsy z červeného sametu),

doprovod /příloha/: uvedená předložkou *com* (s) a *sem* (bez): *leite com chocolate* (kakao – mléko s čokoládou), *pão com queijo* (chléb se sýrem), *bife com batata* (biftek s bramborami), *chá com torradas* (čaj s topinkami), *café com leite* (káva s mlékem),

nástroje: *abrir com chave* (otevřít klíčem).

Avšak přeje-li si emisor podrobněji zachytit konkrétněji způsob uskutečnění a vyjádřit konkrétního referenta, pak je možno v souladu s kontextem užití členu určitého (v případě determinativního procesu identifikačního) či členu neurčitého (v případě determinativního procesu neurčitosti). Srovnajme tedy:

	A		B
Příčina:	<i>morrer de ataque cardíaco</i> (zemřít na srdeční selhání)	X	<i>morrer do amor profundo</i> (umírat hlubokou láskou).
Způsob:	<i>com um grande desgosto</i> (s velmi velkou nelibostí)	X	<i>com o grande desgosto</i> (s velkou nelibostí).
Místa:	<i>por muros arruinados</i> (zbořenými zdmi)	X	<i>por aqueles muros arruinados</i> (těmi zbořenými zdmi).
Spojení:	<i>*leite com um chocolate</i> (mléko s jednou čokoládou) (Z látkového podstatného jména se stává počitatelné podstatné jméno.)	X	<i>*leite com o chocolate</i> (mléko s čokoládou).
Nástroje:	<i>abrir com uma chave</i> (otevřít jedním/nějakým klíčem)	X	<i>abrir com a chave</i> (otevřít s klíčem).

Jak je patrné v příslovečném určení typu A, tam, kde se vyskytuje neurčitý člen, dochází ke specifikaci a individualizaci daného jevu. V jazyce českém bychom si mohli pomoci zájmenem jakýsi, určitý, takový, jeden. Určitý člen v příslovečných určeních typu B pak má za úkol ne přímo nově informovat o daném způsobu, ale připomenout jej. V jazyce českém bychom mohli použít pro určitý člen také zájmeno ten, či onen. Zatímco opozice člen nulový x člen neurčitý odpovídá vyjádření stupně neutrality – intenzity, pak opozice člen neurčitý (nulový) x člen určitý odpovídá vyjádření individualizace x specifikace. V rámci individualizačního determinativního procesu však lze vyjádřit stupně intenzity, a to pomocí ukazovacích zájmen *este, esse, aquele* (ten, ta, to).

1.	A / neutrální <i>com grande desgosto</i> (s velkou nelibostí)	X	B / příznakové (větší intenze) <i>com um grande desgosto</i> (s velmi velkou nelibostí).
2.	<i>com o grande desgosto</i> (s tou velkou nelibostí)	X	<i>com aquele grande desgosto</i> (s onou velkou nelibostí).

4.4.3.6 Nominální syntagma ve výčtu

Také v této funkci vykazuje výraznou stylistickou hodnotu člen určitý a člen nulový. Nelze však porovnávat, který z nich je stylově aktivnější. Oběma členy lze docílit efektů rozdílných. Opakováním členu u každého prvku výčtu zdůrazňujeme hodnotu každého vyčteného prvku zvlášť (velmi častý jev například v poezii).

*Para norte há o abanadono das aldeias, (A na severu stojí ty opuštěné vesnice,
a casa em ruínas, ten zbořený dům,
a infância, o cais, as pedras,... ono dětství, ta nábřeží, ty kameny,...)*
(Baptista, José Agostinho: *Além-Mar*, 2006:5).

Nulovým členem ve výčtu docílíme efektu akumulace či zrychlené výpovědi.

Samuel ..., pôs-se a morder e a mastigar tudo: lápis, borrachas, pedacinhos de pau, gomos de cana de açúcar,...
(Samuel začal vše kousat a žvýkat: tužku, gumu, kousky dřeva, stébla cukrové třtiny,...)
(Cunha, Cintra, 1984: 174)

4.4.3.7 Zvolací věty

Zvolací věty samy o sobě předurčují absenci členu.

*Coisa linda! Krásně!
Mentira! To je lež!*
(Santareno, B. 1985:63)

Jsou také podmínkou pro použití neurčitého členu deskriptivního s eliptickým atributem typu: *Aquele é um homem!*

*Aquele é um homem! (To je ale mužský!)
Aquele é um homem. (To je člověk.)*

4.4.4 Použití nulového členu s přivlastňovacími zájmeny

Přítomnost členu v tomto případě může plnit distinktivní stylistickou úlohu spočívající v rozlišení nejen smyslu výpovědi, ale také subjektivního postoje mluvčího. V jazyce českém jsme v prvním případě nenalezli stylizační prostředky, které by tento rozdíl vystihly, proto do závorek uvádíme typ stylizace. Srovnejme tedy tři následující příklady:

1. rozlišení stylistické.

- a) *Vou ficar na casa da minha amiga. (Zůstanu u kamarádky.) (famiilární+)*
 b) *Vou ficar em casa dos meus colegas. (Zůstanu u kolegů.) (famiilární-)*

2. rozlišení významové.

- a) *Este livro é meu. (Tato kniha je moje.)*
 b) *Este livro é o meu. (Tato kniha je ta moje.)*

3. Rozlišení stylistické i významové.

- a) *É a minha mãe. (To je moje matka.)*
 b) *É minha mãe! (Je to moje matka!)*

Zatímco ve větě 1a) a 1b) je primární rozdíl stylistický, spočívající ve vyjádření stupně famiilárnosti, pak věty 2a) a 2b) mohou být použity ve zcela jiných kontextech. Ve větě 2a) poukazuje mluvčí na to, že daný předmět patří jemu, zatímco věta 2b) implikuje, že mluvčí svůj předmět po delší době hledání našel. Větou 3a) extenzionálně použijeme členu, když představujeme matku jako konkrétní bytost (synonymní by byla věta *Esta é a minha mãe*), zatímco ve větě 3b) mluvčí intenzionálně zdůrazňuje, že daná osoba je jeho matka se všemi důsledky, které tato skutečnost může sebou nést. Přítomnost či nepřítomnost členu tedy implikuje v každé větě jiný kontext, jiné pojetí.

M. R. Lapa se v *Estilística da Língua Portuguesa* mimo jiné zabýval také statickými výpočty použití určitého členu s přivlastňovacím zájmenem v literárních dílech různých období. Fernão Lopes použil určitého členu s přivlastňovacími zájmeny pouze v 5%, Camões ve 30%, Vieira v 70% a Herculano ve více než 90%. V některých případech, kdy se dříve členu nepoužívalo, se dnes používá. Camões například použil větu vyjadřující opakující se činnost *fez sua oração e partiu logo* (vyslovil svou modlitbu a hned odešel), zatímco častější je v současné evropské portugalštině použití členu s posesivy. Domníváme se, že použití členu s přivlastňovacími zájmeny je dnes možné vnímat jako bezpříznakový jev, vyjadřující neutralitu. Proto jeho absence, která je popsána v následujících případech, vypovídá o určité atypičnosti, která, jak jsme již konstatovali, může vypovídat jak o změně významu, tak především o změně postoje mluvčího. Lapa ve stejné knize zmiňuje následující případy, kdy lze přivlastňovacích zájmen bez determinantu použít:⁴⁵

(a) jedná-li se o příbuzenské vztahy, hlavně o ty nejintimnější, existuje tendence členu nepoužívat:

- Meu pai censurou-me (Můj otec mě zkritizoval.)*
Minha mãe resignou-se. (Moje matka to vzdala.)
Belchior, seu neto, costumava abrir os armários. (Belchior, jeho syn, byl zvyklý otevírat skříně.)

(b) v ustáleném výrazu *de meu*, vyjadřujícím majetek:

45 Lapa, Rodrigues Manuel (1984:160-164).

Nunca tive de meu, outro bem maior. (Nikdy jsem nic neměl, žádný větší majetek.)
(Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea:2461)

(c) v případě významu neurčitosti, kde lze použít také členu určitého:

<i>Faz sua diferença.</i>	<i>(Je tu určitý rozdíl.)</i>
<i>A obra tem seus defeitos.</i>	<i>(To dílo má své chyby.)</i>
	X
<i>Tenho cá as minhas dúvidas.</i>	<i>(Mám své pochybnosti.)</i>

V následující větě je expresivitu vyjádření dosaženo dvěma prostředky: jednak přesmýčkou podstatného jména a přivlastňovacího zájmena, a dále použitím nulového členu. V jazyce českém bychom však pro takovou expresivní stylizaci mohli použít pouze zvukového prostředku.

Vossemecê treslouca, mãe: isso tudo são coisas suas! (Vy jste blázen, matko: to vše jsou vaše výmysly!)
(Santareno, B. 1985:98)

4.5 Sémanticko-pragmatické aspekty použití určitého členu

4.5.1 Definice určitého členu

Hlavní funkce určitého členu je vymezit význam podstatného jména v rámci determinačních procesů individualizace, pluralizace, univerzální kvantifikace a determinace hromadných podstatných jmen. Nevesová v použití členu spojuje také se slohotvorným činitelem záměru a komunikační strategie.

„O artigo definido precede o substantivo. Ele ocorre, em geral, em sintagmas em que estão contidas informações conhecidas tanto do falante como do ouvinte. O que determina sua presença, entretanto, é a intenção do falante e o modo como ele quer comunicar uma determinada experiência. O uso do artigo é, pois, extremamente dependente do conjunto de circunstâncias, linguísticas ou não, que cercam a produção do enunciado.“⁴⁶

[Určitý člen stojí před substantivem vyjadřujícím informace známé jak mluvčímu, tak posluchači. To, co předurčuje jeho přítomnost, je mimo jiné také záměr mluvčího a způsob, jakými si přeje sdělit určitou zkušenost. Použití členu je tedy ve velké míře závislé na souhrnu jazykových či mimojazykových okolností, které ovlivňují proces tvorby řeči].

V rámci determinačních procesů určitý člen nejen přispívá k jednoznačnému porozumění věcné informace, ale jeho výskyt v některých případech může přispět i k prag-

⁴⁶ Neves, Maria Helena de Moura (2003:391).

matické či expresivně-emotivní stylizaci s tím, že se stylová aktivita určitého členu mění podle syntaktické funkce nominálního syntagmatu, jehož je součástí. Určitý člen může být v některých konstrukcích příznakový (například je-li v nominálním syntagmatu ve funkci jmenné části přísudku, pak může expresivně výpověď stylizovat) a v jiných bezpříznakový (například je-li v nominálním syntagmatu plnicím funkci podmětu, pak přináší pouze věcnou informaci).

Tento stylistický efekt členu zmiňuje také M. Cressot v *Estilo e as suas técnicas* a mluví v souvislosti s ním o „um valor de excelência, de ênfase“ (tedy o hodnotě výjimečnosti, emfáze)⁴⁷:

Lamartine é mais que um poeta, é o poeta.

(Lamartine není jen ledajaký básník, je to výjimečný básník.)

Não era uma loja qualquer, era a Loja.

(To nebyl ledajaký obchod, byl to výjimečný obchod.)

Také ve výčtu či přístavku může člen sloužit jako zdůrazňující prostředek. U toponymických názvů se jej také může použít v tom případě, kdy jeho výskyt není s daným názvem země běžný, avšak poukazuje na určité období nebo rys dané země.

O Portugal dos anos 70. (Portugalsko sedmdesátých let).

Camões, o grande poeta lusófono,..... (Camões, slavný portugalský básník.....)

Další pragmatické složky členu určitého budou vyhledány v kapitole (4.5.6.).

4.5.2 Referenční a atributivní funkce určitého členu

V rámci determinačních procesů určitý člen odkazuje v souladu s jazykovým či mimojazykovým kontextem na již existující referent, který může být dvojího druhu: konkrétní nebo univerzální. Zatímco v prvním případě bychom mohli na paradigmatické ose nalézt relativně synonymní vztah členu určitého s ukazovacími zájmeny, pak ve druhém případě M. R. Lapa poukazuje na obdobnou relativní synonymii existující mezi členem určitým a nulovým, kde oba mají generický význam.

O homem é mortal. (Člověk je smrtelný.)

Homem não é o mesmo que dizer herói nem santo. (Člověk není hrdina, ani svatý.)

Relativita synonymie mezi zmíněnými případy spočívá v tom, že zatímco druhový význam podstatného jména *o homem* (člověk) se vztahuje ke všem jedincům tvořícím lidstvo, ve druhém případě je referentem jména *homem* nejen k lidský druh jako takový, ale také jeho skrytá kvalitativní vlastnost.

⁴⁷ Neves, Maria Helena de Moura (2003:391).

„... aludimos ao género, à soma dos indivíduos que compõem a humanidade.... Temos uma impressão de quantidade, de coisa colectiva, como se disséssemos: „Todos os homens são mortais.“ No segundo exemplo... referimo-nos ainda ao género, à classe; mas a noção quantitativa do segundo dá agora lugar a uma noção qualitativa. Efectivamente, aludi[mos mais à qualidade do que ao próprio ser, como se disséssemos: „As fraquezas do homem nem sempre fazem dele um herói ou um santo“.⁴⁸

[V prvním případě hovoříme o druhu, o všechny jedince, kteří tvoří lidstvo... kdy je evokován význam kvantitativní, kolektivní, který bychom mohli vyjádřit také větou: „Všichni lidé jsou smrtelní.“ Ve druhém případě... hovoříme sice také o druhu či třídě, ne však v kvantitativním významu slova, nýbrž ve významu kvalitativním. Skutečně, hovoříme spíše o vlastnostech nežli o lidech. Jako bychom chtěli vyjádřit: „Slabiny z člověka nedělají vždy hrdinu či svatého.“]

Určitý člen však neodkazuje nutně na konkrétní, již existující referent. Může se vztahovat k takovému referentu, který bude teprve v blízké či vzdálené budoucnosti vyhovovat podmínkám vyjádřeným větou vedlejší přívlastkovou. Referenční či atributivní hodnota určitého členu pak předurčuje použití konjunktivního či indikativního slovesného způsobu ve větě vedlejší. Zatímco atributivní funkce členu předurčuje použití konjunktivu ve větě vedlejší vztahné, pak jeho referenční hodnota předurčuje použití indikativu.

A mulher que conseguir mudar esse homem vencerá.
(Žena, které se podaří změnit toho muže, vyhraje.)

X

A mulher que conseguiu mudar esse homem venceu.
(Žena, které se podařilo změnit toho muže, vyhrála.)

Není to však jen dichotomie atributivní x referenční hodnota členu, která předurčuje použití determinantu. Je to také syntaktická funkce nominálního syntagmatu. Zatímco ve výše zmíněných větách, kdy nominální syntagma plní syntaktickou funkci podmětu, člen určitý vykazuje na paradigmatické ose významovou pluralitu spočívající v dichotomii atributivní x referenční význam, pak v níže uvedených větách, kde figuruje nominální syntagma ve funkci předmětu, platí, že na paradigmatické ose je vztah atributivní a referenční vyjádřen opozicí člen určitý x neurčitý:

Estou à procura do livro que posso emprestar ao meu amigo. (referenční funkce)
(Hledám tu knihu, kterou můžu půjčit svému příteli.)

Estou à procura de um livro que possa emprestar ao meu amigo. (atributivní funkce)
(Hledám nějakou knihu, kterou bych mohl půjčit svému příteli.)

Moderní gramatika portugalského jazyka nehovoří o atributivní funkci neurčitého členu, ale o jeho funkci nespecifické. Můžeme se však domnívat, že ze sémantického hlediska neexistuje žádný rozdíl mezi těmito dvěma funkcemi (atributivní funkcí členu

48 Cressot (1947:107).

určitého a nespécifické funkci členu neurčitého), protože ani v jednom případě není referent identifikovatelný. Naši domněnku pak mohou podpořit následující determinanty v podmětné funkci, které pokládá *Gramatika portugalského jazyka* za korektní a kde lze použít člen určitý. Srovnajme:

O livro que posso emprestar ao meu amigo, é muito útil.
(Kniha, kterou mohu půjčit svému příteli, je velmi užitečná.)

X

O livro que possa emprestar ao meu amigo, será muito útil.
(Kniha, kterou budu moci půjčit svému příteli, bude velmi užitečná.)

Gramatika portugalského jazyka však také uvádí i možnost použití neurčitého členu v této atributivní funkci, přičemž věta vedlejší vztavná vyjadřuje menší pravděpodobnost výskytu daného referentu.

Um leão que tenha fome é perigoso.⁴⁹
(Takový lev, který je hladový, je nebezpečný.)

Na základě tohoto tvrzení bychom mohli hovořit o synonymním vztahu určitého a neurčitého členu, který je součástí nominálního syntagmatu ve funkci podmětu, jehož referent je nekonkrétní. Otázkou však zůstává, zda i v tomto případě je nutné dodržet formální terminologii atributivní význam x nespécifický význam, či zda i členu neurčitému můžeme přiřknout tzv. funkci atributivní místo nespécifické. Tímto bychom mohli terminologický aparát funkcí a významů členu v rámci determinačních procesů mírně zjednodušit.

Stejně tak bychom mohli považovat za relativně synonymní vztah mezi specifickou funkcí neurčitého členu a referenční funkcí členu určitého, protože oba poukazují na konkrétní již existující referent. Ve srovnání se synonymním vztahem ve dvou výše uvedených větách se však zde přece jen objevuje zásadní rozdíl, který spočívá ve znalostech mluvčího a posluchače o vyjadřované skutečnosti.

4.5.3 Expletivnost určitého členu

Expletivní funkcí určitého členu se rozumí jeho prázdňá sémantická hodnota (viz „Determinační proces identifikace“). Určitého členu v této funkci je použito ve spojení s vlastními jmény.

Ne vždy však lze v tomto smyslu o expletivní funkci určitého členu hovořit. Existují případy, kdy je použito určitého členu s názvem zemí, které jej oficiálně ve svém názvu nemají; avšak přejeme-li si poukázat na určitou vlastnost či období státu, města apod., pak členu určitého použijeme ve významu identifikačním: *o Portugal real x o Portugal sonhado e exigido* (skutečné Portugalsko x vysněné Portugalsko). O použití členu s toponymickými názvy je pojednáno také v kapitole 5.3.1

49 GLP (2003:670).

4.5.4 Substantivizační funkce určitého členu

Určitý člen je prostředkem nevlastní derivace („*derivação imprópria*“), přesunuje-li dané slovo do slovního druhu podstatných jmen. Stylistické zabarvení výsledné výpovědi do velké míry záleží na tom, který slovní druh je pomocí členu substantivizován.

Dokonce se lze setkat i s takovými případy, kdy se adjektivum doplněné členem chová jako pravé substantivum, a lze jej použít i s dalšími přívlasky, jako jsou neurčitá zájmena.

*Só os muito bons é que vão conseguir alguma coisa com mais facilidade....
(Jen ti hodně dobří něčeho docílí snadněji...)*

Mesmo os muito, os chamados muito bons... ainda depois terá que haver os ainda melhores, melhores que os bons..

*(Ale i ti hodně, hodně dobří.. .ale stejně tu pak budou ještě lepší, lepší než ti dobří...)
(CD-Português falado; Vida de estudante)*

Do této kategorie bychom mohli zařadit také příklad, který nespočívá v substantivizaci pouze jednoho větného členu, ale celé konstrukce, přičemž člen vykazuje vysokou stylovou aktivitu v tom smyslu, že vyjadřuje intenzivně stupeň familiárnosti. Jde o příklady, kdy člen doprovází verbum finitum a věť pak dodává význam negace. Tento případ je jeden z mála, kdy se dá hovořit o takové funkci členu, která se ne spolupodílí, ale vytváří význam celé větné konstrukce:

*Vem cá. (K noze!)
É o vens. (To teda nepůjdu!)
(Alegre, M, Cão como nós, 2003:12)*

*Eles vão ao cinema. (Oni půjdou do kina.)
É o vão. (To teda nepůjdou.)*

4.5.5 Zástupná funkce určitého členu

Tato funkce členu může sloužit jako stylistický prostředek zabraňující jednak tautologii v textu a jednak může stylizačně ztvárnit výpověď v souladu s komunikativním záměrem mluvčího:

*Mas a pequena é ainda novinha: tem só dezoito anos! (Vždyť ta malá je ještě mladá, je jí jen osmnáct!).
(Santareno, 1985:30)*

X

Ó da casa?! Estás aí, Rosária! (Vy tam, jste doma?!) (Santereno, 1985:12)

Samotný člen nelze chápat jako prostředek vyjádření expresivity výpovědi. Podílejí se na ní také další prostředky, jako je například elipsa, antepozice adjektiv před podstatnými jmény, intonace atd.

4.5.6 Pragmatická funkce určitého členu ve vybraných spojeních s vlastními jmény

Tato funkce určitého členu je spjata se subjektivním slohotvorným činitelem vztahu mluvčího k dané osobě. Takové užití členu je například velmi vzácné v žurnalistice, zatímco pro běžnou mluvu je velmi častým prostředkem vyjádření stupně familiárnosti. Následující příklad je přepisem rozhovoru s profesorem literatury, který se týkal portugalského spisovatele Camilo Castelo Branco.

*Eu, o Camilo, admiro o Camilo e bato-lhe palmas na parte literária.
(Já Camila, Camila obdivuji a tleskám mu, co se týče literární tvorby.)*

*Portanto, o Camilo para mim, é um ser falhado, na parte do lar...
(Němčtě, Camilo je pro mě člověkem, který selhal v životě rodinném...)
(CD-PF; Amores de Camilo,)*

4.5.7 Partitivnost určitého členu

Tato funkce spočívá v použití členu v předložkovém syntagmatu, který plní funkci přímého předmětu vyjádřeného předložkovým pádem, kdy jde o označení části z určitého celku.

*Somos mortais porque pecamos e pecamos porque ousamos comer do „fruto proibido“.
(Jme smrtelní protože hřešíme a hřešíme, protože se odvažujeme jíst ze zakázaného ovoce.)
(Neves, M., 2003: 399)*

4.5.8 Určitý člen ve vybraných syntaktických konstrukcích

Již jsme konstatovali, že určitý člen může být vnímán jako stylisticky aktivní, pokud je nominální syntagma ve funkci přísudku jmenného, přístavku, ale také ve výčtu. Nevesová v *Gramática de Uso* uvádí další zvláštnosti, které určitý člen vykazuje například v případech více substantiv stojících za sebou a plnících stejnou syntaktickou funkci.

„...recomenda a gramática tradicional normativa que, quando empregado com substantivos de uma série, o artigo deve anteceder cada um dos substantivos (ainda que sejam todos do mesmo género e do mesmo número).⁵⁰

⁵⁰ Neves, Maria Helena de Moura (2003:443).

[... tradiční normativní gramatika doporučuje používat v případě více substantiv určitého členu před každým z nich (a to i když jsou stejného rodu i čísla).]

Také Maria Helena de Moura (2003:444-447) zmiňuje následující zvláštnosti použití členu:

- Člen se neopakuje u dvou substantiv spojených spojkou „e“, vztahujících se ke stejnému referentu.

*... sobre o amigo e mestre, José Duarte fez, realmente, um significativo trabalho.
(...o tom příteli a mistrovi napsal José Duarte skutečně významnou práci.)*

- Člen se neopakuje u substantiv označujících jeden významově spojený celek:

*Negócios ligados com o povo e com as mulheres, jóias, móveis, roupa.
(Obchody spojené s lidmi a se ženami, s klenoty, s nábytkem, s oděvy.)*

- Členu se používá u dvou adjektiv anteponovaných před substantivem, která jsou spojena spojkou „e“ a „ou“ (a, nebo), které již samy předurčují existenci více referentů:

*Conheço o bom e o mau cristal.
(Znám dobré a špatné sklo.)*

- Členu se nemusí používat v případě adjektiv vyjadřujících komplexní vlastnost referentu vyjádřeného substantivem, a to v syndetickém i v asyndetickém spojení:

*A longa e estafante viagem, as emoções da chegada, o peso das confidências paternas... haviam-no derreado.
(Dlouhá a znávuující cesta, emoce při příjezdu, tíha otcovských důvěrností... jej zničily.)*

- Členu se neuzívá v případě, že jde o dvě substantiva, mezi nimiž existuje synonymní či téměř synonymní vztah či v případě absolutní synonymie mezi nimi (kdy existují například různé názvy pro jeden referent):

*O pasmo, ou susto, é uma situação em que o indivíduo acredita ter perdido a alma.
(Zděšení či úlek, to jsou situace, kdy se jedinec cítí, jako kdyby ztratil hlavu.)*

*A gorila -fêmeo. A chimpanza ou chimpanzeza.
(Gorila -samička. Šimpačka.)*

- Tradiční normativní gramatika doporučuje užívat členu v případě, že za sebou následuje několik superlativů vztahujících se ke stejnému referentu:

*Para você sou o mais manso, o mais generoso, o mais apaixonado dos namorados.
(Pro vás jsem nejněžnější, nejštedřejší, nejvášnivější z milenců.)*

- Nicméně existují také případy, kdy člen u třetího stupně několika za sebou stojících adjektiv chybí:

*...o menino tivera como pai o mais compassivo, honesto e corajoso ser humano que o mundo contém.
(...chlapec měl za otce nejtrpělivějšího, nejdůstojnějšího a nejodvážnějšího člověka na celém světě.)*

- Poslední případ, kdy se upozorňuje na vynechání členu, je výčet, čímž se přispívá k rychlejšímu tempu promluvy a k vyjádření akumulace referentů.

Milhões de pessoas, em milhares de cidades, acordam diarimante a bordo de um gigantesco carrossel: filhas, ônibus, semáforos, engarrafamentos, pressa, relógio, trabalho, elevador, compra, venda, fome, almoço, sanduíche, jornal, conversa, cagezino, olhares, cobiça, criança, escola....

(Milióny lidí v tisících měst se denně probouzejí v obrovském chvatu: fronty, autobusy, semaforey, zácpy, spěch, hodiny, práce, výtah, nákup, prodej, hlad, oběd, sendvič, noviny, konverzace, kafičko, pohledy, skrblictví, děti, škola...)

4.5.9 Relativní synonymie členu určitého s ukazovacími zájmeny

Ukazovací zájmena mohou být chápána jako synonymní ve vztahu k určitému členu proto, že jsou také sémantickým operátorem stejných determináčních procesů jako člen určitý. Nejedná se však o absolutní synonymii. V porovnání se členem určitým vykazují ukazovací zájmena další dva důležité sémantické rysy: místně i časově lokalizují referent daného podstatného jména a mohou výpověď stylově zabarvit a vyjádřit obdiv, ironii, pohrdání, apod.

Zájmeno *este/esta* (ten/ta) nejen referent časově i místně lokalizuje, avšak může sloužit jako stylově aktivní prostředek vyjadřující, v porovnání s určitým členem, například výtku, překvapení a obdiv ve zvolacích větách:

Esta gente! Não se pode dar confiança, que abusam logo! ..
(*To jsou ale lidi! Nesmí se jim věřit, hned toho zneužijí!*)
(*Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea 2001:1570*)

Este João é mesmo brincalhão! (Ten Joao je opravdový vtipálek!)
(*Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea 2001:1570*)

Velmi častým stylizačním prostředkem pro vyjádření kladných či záporných vlastností referenta, který se nevyskytuje na místě promluvy, je také ukazovací zájmeno *aquele/aquela* (onen), který dodává expresivně-emoivní význam například křestním jménům:

*Aquele André!*⁵¹ (*Ten André!*)

⁵¹ Lapa, Rodrigues Manuel (1984:167).

A alegria que ele tinha naqueles olhos malvados... (Radost, kterou měl v oněch očích...)
(Santareno, B, 1985:22)

São oiro, aqueles pés, aquelas pernas... oiro, oiro a de lei.
(Ty nohy a chodidla jsou jako ze zlata, zlaté, nejzlatější.)
(Santareno, B, 1985:27)

4.6 Sémanticko-pragmatické aspekty použití neurčitého členu

4.6.1 Definice neurčitého členu

Neurčitý člen se podílí na aktualizaci významu substantiva v promluvě v rámci procesu determinace neurčitosti. Přestože z jazykového či mimojazykového kontextu nelze přesně určit referent, mluví o něm Nevesová jako o členu referenčním; to proto, že se vztahuje ke konkrétnímu referentu. *Gramática da Língua Portuguesa* pak nazývá tento význam neurčitého členu „významem specifickým“, proti němuž stojí „význam nspecifický“. Pokud se dané substantivum vztahuje k již existujícímu referentu, pak neurčitý člen slouží k jeho specifikaci. Pokud je referent pouze pomyslný, je jeho význam nspecifický, tedy intenzionální, a neurčitý člen zde zastupuje celou řadu potenciálně možných referentů, jehož konkrétní existenci je možné také negovat.

Specifický význam:

1. *Está a chegar um comboio. (Přijíždí vlak.)*

Nespecifický význam:

2. *Vamos enviar um convite para os nossos familiares. (Pošleme pozvánku našim příbuzným.)*

Tato specifická funkce členu je typická například pro úvod pohádek, začínajících větou, která česky zní „Byl jednou jeden král....“ :

Era uma vez um pintor que tinha um aquário, u m peixe encarnado...
(Byl jednou jeden malíř a ten měl akvárium a v něm červenou rybu...)

Velmi časté je však také nereferenční užití (*uso não-referencial*), kdy se substantivum vztahuje k jakémukoliv prvku dané sémantické třídy. Takové užití odpovídá determináčnímu procesu univerzální kvantifikace. Neurčitý člen však není jediný prostředek, který může takovou univerzální kvantifikaci vyjádřit. Ve stejném významu může být použit i člen určitý.

Um corvo é uma ave. (Havran je pták.)

*Nessa época, as tartarugas geralmente não procuram comida.
(V tomto období želvy obvykle nevyhledávají stravu.)*

Často je substantivum s neurčitým členem doplněno o různé atributy, které mohou být vyjádřeny adjektivy, substantivy, vztažnými větami, které blíže specifikují daný referent. Tento proces specifikace však není nikdy úplný, a proto jej někteří gramatikové nazývají „neúplnou determinací“.⁵²

Stejně jako u referenční a atributivní hodnoty členu určitého, i u členu neurčitého je jeho specifická či nspecifická hodnota faktorem rozhodujícím o použití slovesného způsobu ve vedlejší větě vztažné, kdy v případě specifického významu neurčitého členu je ve větě vedlejší použito indikativu a v případě nspecifického významu je použito konjunktivu.

*Conheço um senhor que sabe falar fluentemente várias línguas estrangeiras.
(Znám pána, který umí mluvit plynule několika cizími jazyky.)*

*Preciso de contratar um senhor que saiba falar fluentemente línguas estrangeiras.
(Potřebuji zaměstnat pána, který by uměl plynule mluvit několika cizími jazyky.)*

Kromě specifické, intenzionální a generické funkce může neurčitý člen mít také funkci partitivní, kvantitativní a expresivní.

Partitivní funkce užití neurčitého členu spočívá v tom, že substantivum představuje existující referent, který je součástí jakéhosi anaforického řetězce.

Conheço uma das praias da costa alentejana. (Znám jednu z pláží Alenteja.)

Pokud je *um, uma* v opozici k ostatním řadovým číslovkám, hovoříme o kvantifikačním významu neurčitého členu. Ztrácí se v tomto případě význam členu v pravém slova smyslu a formy *um, uma* nabývají významu číslovky. Stejně *uns* získává hodnotu neurčitého zájmena *vários*.

*Li apenas um livro de Saramago. (Četl jsem pouze jednu Saramagovu knihu.)
Encontrei uns homens. (Potkal jsem nějaké muže.)*

Je-li cílem použít neurčitý člen ve spojení se substantivy v množném čísle, zbývá pouze jediná možnost, a tou je použít nulový člen.

Sei histórias tenebrosas. (Znám strašlivé příběhy.)

⁵² Cintra, Lindley (1986:347-371).

4.6.2 Neurčitý člen jako pragém

Neurčitý člen se může chovat jako pragém, a to v případě, kdy valorizuje význam referentu bez nutnosti použití adjektiva. K této valorizaci přispívá ve velké míře také intonační faktor:

„Entre o artigo e o nome subentende-se qualquer coisa como „grande“, „enorme“. A entoação com que se diz a frase contribui, é claro para esse efeito superlativo; mas é bem visível que o morfema valoriza intensamente o nome a que se refere.

[Mezi členem a jménem jakoby stálo adjektivum velký, veliký. K tomuto superlativnímu vyjádření přispívá samozřejmě také intonace; ale je jasné, že i tento neurčitý člen intenzivně hodnotí daný referent.]⁵³

Aquele, digo-vos, aquele é um homem.
(*Tamto, povídám vám, tamto je ale muž!*)

Tem umas ideias ...
(*Má ale nápady..*)

Přestože již bylo řečeno, že plurální význam neurčitého členu je vyjádřen členem nulovým, domníváme se, že plurální tvar *uns*, *umas* (přestože mu byl již přisouzen význam kvantitativní), může také vykazat význam členu poukazujícího ne na kvantitu, ale na kvalitu.

Porovnejme následující dva příklady: v druhém je výpověď stylově zabarvena, přičemž neurčitý člen může být charakterizován jako pragém.

Význam kvantitativní:

Ele tem uns duzentos dólares. (Má asi dvě stě dolarů.)
X

Význam kvalitativní:

Ela tem uns olhos! (Ta má ale oči!)

O interpretaci kvantitativního či kvalitativního významu tvaru *um*, *uma* bychom v některých případech mohli polemizovat, a to konkrétně ve spojení s neurčitém zájmenem *toda*, *toda*, pro něž je typičtější spojení se členem určitým:

... Ao fim e ao cabo é só ..., para ter possibilidades de um dia vir a ganhar dinheiro, empata –se toda uma adolescência,, toda uma juventude...

⁵³ Lapa, Rodrigues Manuel (1985:123).

(...A koneckonců jen proto, aby měli jednoho dne možnost vydělávat peníze, věnují studiu celé dospívání, celé mládí...)

(CD-Português Falado; Vida de estudante)

srovnajme s:

... Ao fim e ao cabo é só para ter possibilidades de um dia vir a ganhar dinheiro, empata –se toda a adolescência,,toda a juventude...

...A koneckonců...je proto, aby si v budoucnu měl jak vydělat peníze, tak investuje celé mládí, celé mládí....

Funkci neurčitého členu bychom zde mohli interpretovat dvěma způsoby. Mohlo by se jednat jednak o funkci kvantifikační, kdy matka hovoří o mládí jedné osoby, tedy své dcery, a v tom případě by stál člen v opozici ke generické funkci členu určitého (kdy se pokazuje na mládí všech studentů). Proti tomuto tvrzení by však mohl hovořit fakt, že i člen neurčitý má funkci generickou, a v tom případě by na paradigmatické ose byly oba dva členy v relativní synonymii. Relativní proto, že člen určitý spíše směřuje k ucelenému významu, zatímco člen neurčitý má tendenci k individualizaci.

Dalším významným faktorem ovlivňujícím výskyt neurčitého členu je syntaktická funkce a sémantické zařazení substantiva. Samotný člen plní syntaktickou funkci podle tradiční syntaxe atributivní (adjunto adnominal), podle generativní syntaxe je pak definován jako determinant. Gramatický člen je akcesorním větným členem, který rozvíjí nominální část věty. Jeho přesné sémantické vymezení však záleží mnohdy i na tom, jakou syntaktickou funkci plní základ nominálního syntagmatu.

Je-li nominální syntagma s neurčitým členem podmět, pak jsou možné dvě základní interpretace významů neurčitého členu, tedy generická (je-li ve větě sloveso obecné) a negenerická (je-li ve větě sloveso negenerické).

Um matrimônio mantém-se com a conjugação das rendas, não apenas dos corpos.

(Manželský svazek se udrží nejen spojením tělesným, ale také spojením peněz.)

Um rato passou correndo e entrou debaixo de um caixão.

(Myš proběhla a zmizela pod krabicí.)

Je-li nominální syntagma s neurčitým členem ve funkci přísudku jmenného, pak neurčitý člen plní funkci obdobnou atributu. V souvislosti s kontextem může dané jméno nejen zařazovat do určité sémantické kategorie (a uvést do posluchačova povědomí – zde by mohl neurčitý člen být chápán jako informém), ale také jej implicitně kvalifikovat (zde bychom mohli neurčitý člen nazvat pragemémem).

Na ose paradigmatické bychom k neurčitému členu jakožto informému mohli nalézt relativní synonymní vztah se členem nulovým, který přináší pouze věcnou informaci o dané skutečnosti. Často se v přísudku jmenném mohou společně s neurčitým členem vyskytovat také modifikátory či kvalifikátory přinášející novou či relevantní informaci, avšak bez pragmatické složky:

<i>Informém:</i>	<i>X Informém:</i>	<i>X Informém</i>
<i>Ela é uma cantora.</i>	<i>X Ela é uma cantora de jazz.</i>	<i>X Ela é cantora.</i>
<i>(Je to jedna zpěvačka.)</i>	<i>(Ona je jazzová zpěvačka.)</i>	<i>(Je zpěvačka.)</i>

Pragmatický význam neurčitého členu, ve kterém se vyzdvihuje určitá vlastnost, je patrný v následujícím příkladě. Taková expresivní stylizace může být zesílena vsuvkou *é que*, anebo také členem určitým. Na paradigmatické ose tedy lze spatřit nejméně tři možná, relativně synonymní vyjádření:

<i>Pragmém:</i>			
<i>Ela é uma deusa.</i>	<i>Ela é que é uma deusa.</i>	<i>X</i>	<i>Ela é a deusa.</i>
<i>(Je to ale bohyně.)</i>	<i>(To je alespoň bohyně.)</i>		<i>(Je to výjimečná bohyně.)</i>

Neurčitý člen má velmi výraznou stylovou aktivitu ve spojení s vlastními jmény, pro které je bezpříznaková buď absence determinantu nebo přítomnost určitého členu. Neurčitý člen zde má význam adjektivní, který poukazuje na určitou vlastnost typickou pro daný referent, či signalizuje sémantický posun substantiva do kategorie obecných podstatných jmen:

Eu não sou uma Soares. (Jenže já nejsem nějaká Soaresová.)

Papai era um Quixote. (Táta, to byl hotový donkichot.)

Neurčitý člen také může vyjádřit nepředvídatelné aspekty osoby:

Apesar disso tudo, um Joaquim risonho, a satisfação em pessoa...
(Přesto všechno, usměvavý Joaquim, naprosto spokojený...)
(Cunha, CIntra, 1985:176)

Podobná funkce neurčitého členu se vyskytuje také v případě spojení s toponymy, avšak ve srovnání s antroponymy je nutné jej dále rozvinout o atribut:

Falavam de uma Paris que pouca gente conhecia.
(Mluvili o takové Paříži, kterou znalo málo lidí.)

Stejně jako určitý člen, tak i neurčitý může plnit substantivizační funkci. Proti substantivizační funkci členu určitého však obsahuje významovou složku určité vágnosti, neurčitosti, a právě v tom je možné jej vnímat jako stylisticky příznakovější.

Você tem um pensar forte! Um pensar forte! (Vy máte ale silnou mysl. Silnou mysl!)

Tal experiência de um eu aprisionado acarreta consigo um sentimento de falta de auto-realização.
(Taková zkušenost uvězněného já obnáší pocit nedostatku seberealizace.)

Ainda havia um „porém“. (Ještě tam bylo jedno ale.)

